

Luontokohteiden tarinamaisemat

kertomuksia kulttuuriperinnöstä Hämeen metsistä,
järviltä, soilta ja pelloilta

LAB-ammattikorkeakoulun julkaisusarja, osa 62

Vastaava toimittaja: Minna Suutari

Tekninen toimittaja: Heli Vilja-Sarromaa

Taitto: Oona Rouhiainen

Kuvitukset: Lara Dawood

ISSN 2670-1928 (PDF)

ISBN 978-951-827- 445-5 (PDF)

Lahti, 2023

CC-BY SA 4.0 paitsi valokuvat ja kuvitukset.

Kannen valokuva: Kangas, V. Misty pond landscape. Adobe Stock. Viitattu 16.2.2023. Saatavissa <https://stock.adobe.com/fi/images/misty-pond-landscape/196675407>

LAB-ammattikorkeakoulun julkaisusarja, osa 62
Maisa Anttila, Anniina Harjapää ja Titta Jylhäkangas (toim).

Luontokohteiden tarinamaisemat

– kertomuksia kulttuuriperinnöstä Hämeen metsistä, järviltä, soilta ja pelloilta

Sisällys

Johdanto 6

Tarinoita Päijänteen aalloilta

Kuultua Päijänteen paikannimistä	10
Puoli kilometriä Kalkkisten kanavaa	11
Kesäelämää Päijänteellä	12
Kaarnankerääjät Kalkkisissa	12
Kadonneet kalat	13
Talvitiet	13
Säännöstelyä Päijänteellä	13

Tarinoita Hollolan kulttuurimaisemista

Kolme herraa ja Hollolan kivikirkko	15
Kapatuosiasta	15
Jättiläiset kirkkoa rakentamassa	15
Myllymäen arvoitus	16
Pyhän merkkejä Pyhäniemessä	16
Ensimmäinen kirkko	16
Oriinkarkauksenmäki	16
Talvitiellä Lahteen	16

Tarinoita Lammin maisemista

Maisemaan kadonnut huvila	19
Lisää viljelysmaata	20
Kellosaari ilman kelloja	20
Retkeilyä Evolla	21
Pähkinäpensaiden harju	21

Tarinoita Hämeen Härkätien maisemista

Kaisankallion ja Naistenkedon nimien arvoitus	23
Lempipaikkoja	23
Kalapolku kalaisille järville	23
Portaan kylän siirtyvät talot	24
Kulttuurin mukana muuttuva kylämaisema	24
Heinästä energiaa	24
Turvetta kuivikkeeksi	24
Tietoa ja taitoa maaseudulta	25
Portaan kylän myllyt	25

Tarinoita Tammelan kansallispuistojen maisemista

Kouluun Torrolle	27
Kiljuntaa Kiljamolla	27
Torrnsuon tiet	28
Metsäherralle huussi	28
Korteniemen savusauna	29
Savusaunan haltija	29
Korteniemen tavaroiden tarinat	30
Metsänvartijan paikka	30
Metsänvartijaksi	31
Lasten leikkejä Korteniemessä	31
Metsänvartijan häämatka	31
Korteniemen kummitukset	31
Syysviljaa	32
Sanontoja ja loitsuja	32
Tervanpolttoa Korteniemessä	33
Marjassa Liesjärvellä	33
Kyynäränharjun tragedia	33
Kalojen tanssia Kyynäränharjulla	34
Hyypiön kämpän säännöt	34
Suo-ojurit	34

Matkalle kulttuurimaisemiin **36**

Tarinoita muualla **37**

Lähteet **38**

LUONTO-
KOHTEIDEN
KULTTUURIPERINTÖ
Eläväksi

Johdanto

”Kevättä seurasi kuitenkin pitkällinen ja ankara pouta-ilma, joka melkoisesti alensi saaliintoiveet, ja sen perästä tuli heinänteon alkaessa tavattoman pitkä ja taukoomaton sadeaika, ensimmältä tosin varsin suotuisa kuivuudesta kuihtuneille kevättouko-kasveille ja juurihedelmille, mutta sittemmin saattava maanviljelijät mitä suurimpiin murheisiin, kun ruis lakoontui maata myöten ja sen kautta kypsyminen melkoisesti myöhästyi sekä heinäkorjuu kävi hyvin vaikeaksi ja perunat melkein kaikkialla rupesivat mätänemään.”

Tämä ote Hämeen läänin kertomuksesta vuodelta 1883 kertoo oman aikansa muistoja ihmisten luontosuhteesta (von Ammond 1885). Luontoon liittyy paljon suomalaista aineetonta kulttuuriperintöä eli tapoja, taitoja ja tietoja sekä kulttuurisia arvoja. Luontoon kätkeytyy paljon myös aineellista kulttuuriperintöä, kuten vanhoja teollisuusrakenteita, historiallisia rakennuksia ja merkkejä esihistoriallisesta ajasta. Maisema muuttuu, kun elinkeinomme, kulkutapamme ja uskomuksemme muuttuvat. Nykyisen suon paikalta löytyi ennen järvi, entisen tervatehtaan paikalla kasvaa metsää tai

kylän myllyn paikasta muistuttaa enää vain nimi. LAB-ammattikorkeakoulun ja Metsähallituksen toteuttamassa, Maaseuturahaston rahoittamassa Luontokohteiden kulttuuriperintö eläväksi -hankkeessa (2022–2024) kerättiin Päijät- ja Kanta-Hämeen keskeisiin luontokohteisiin liittyviä tarinoita, erityisesti ihmisen ja luonnon suhteeseen liittyvää kulttuuriperintöä. Tähän elävään aineettomaan kulttuuriperintöön kuuluvat esimerkiksi uskomukset sekä luontoon liittyvät tiedot ja taidot kuten marjastus, sienestys ja kalastus (Marsio & Kivilaakso 2017). Suomalainen metsäsuhde ja jokamiehen oikeudet ovat ansainneet paikansa Elävän perinnön kansallisessa luettelossa (Museovirasto 2021). Myös tässä julkaisussa kuvatut muistot ovat syntyneet veden äärellä, pelloilla, soilla tai metsissä töitä tehden tai vapaa-aikaa viettäen. Hämeen maisemissa on kehitetty satojen vuosien ajan suomalaista ammattitaitoa niin viljelyssä kuin metsänhoidossakin.

Tämä julkaisu on osa hankkeen työpakettia I: Kulttuuriperintöön liittyvän tiedon kokoaminen, jossa kootaan alueen keskeisiin luontokohteisiin liittyvää kulttuuriperintötietoa ja materiaaleja hyödynnettäväksi matkailussa. Tämän

tarinajulkaisun tarkoituksena on jakaa tietoa arvokkaista kulttuuriympäristöistä kokemusten kautta eli tallentaa Hämeen keskeisiin luontokohteisiin liittyvää tapakulttuuria havainnollistavia tarinoita kaikille luonnosta ja luontoon liittyvästä kulttuuriperinnöstä kiinnostuneille. Lisäksi tarinajulkaisun tehtävä on tehdä näkyväksi ja säilyttää ainutlaatuisiin kulttuuriympäristöihimme liittyvää muistitietoa myös jälkipolville. Tämän julkaisun kertomukset ovat muistitietoa, eli ne eivät ole tutkittua tietoa, vaan kuvaavat ihmisten omia kokemuksia ja tulkintoja (Heimo Ym. 2021). Toki monilla muistoilla on myös yhteys tieteellisesti tutkittuihin tapahtumiin ja paikkoihin. Tämä julkaisu johdattaa lukijansa pääasiassa luontoon liittyvien muistojen ääreen, mutta ei tarjoa kattavaa historiikkaa kohteiden kulttuurihistoriasta tai merkkihenkilöistä, sillä nämä tarinat on kerrottu jo aiemmin kirjoitetuissa julkaisuissa.

Tarinoita kerättiin vuoden 2022 aikana kolmella eri tavalla:

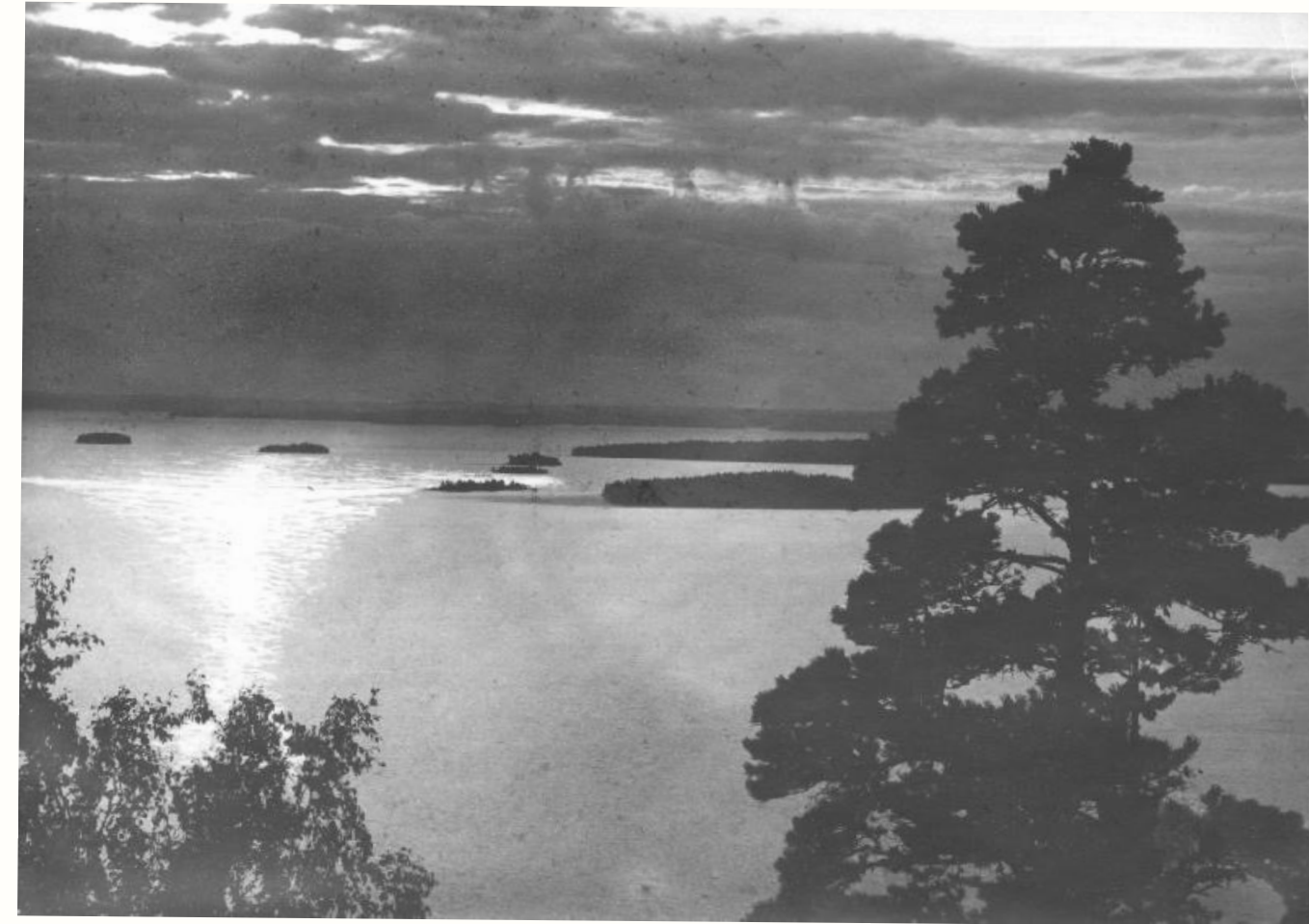
- 1) **yksilohaastatteluilla** olemalla yhteydessä suoraan henkilöihin, joilla tiedettiin olevan paljon muistoja ja tietoa hankealueella olevista luontokohteista,
- 2) Metsähallituksen **Luontoon.fi -verkkopalvelussa** ja **sosiaalisessa mediassa** julkaistun avoimen tarinakutsun ja kyselyn kautta, ja
- 3) **kyläilloissa**, joita pidettiin osana hankkeeseen liittyvää kulttuuriperintötiedon kokoamista.

Kyläillat olivat avoimia tilaisuuksia, joissa jaettiin lähiseudun historiaan, tapahtumiin, luontoon ja henkilöihin liittyviä muistoja. Tarinoita kertoneilta kerättiin luvat haastatteluun ja tarinan julkaisuun Heimon, Juvosen ja Kurvisen (2021) Opas muistitieto-haastatteluun -julkaisun ohjeita mukaillen. Hanke valitsi julkaistavat tarinat ja kirjoitti/toimitti tarinat julkaisuun sopivaksi. Tarinapankkiin valittiin erityisesti luontoon liittyviä kertomuksia. Kaikki tarinoita kertoneet saivat kertoa tarinansa nimettömänä tai omalla nimellään valintansa mukaan. Kaiken kaikkiaan noin 30 henkilöä on ollut mukana kertomassa tähän julkaisuun koottuja tarinoita. Kyläilloissa/haastatteluissa tarinoita olivat kertomassa seuraavat henkilöt, jotka antoivat luvan nimensä mainitsemiseen tarinoiden yhteydessä: Eero Hakala, Minna Koskinen ja Vesa Knuutila (Kalkkinen), Kyösti Toivonen ja Nina Lehtovirta (Hollola), Pirjo Sandelius, Sydän-Lammin kyläyhdistys ja Esko Lahti (Lammi), Kari Tikka (Porras), Outileena Uotila (Liesjärvi).

Suurin osa tässä julkaisussa kerrotuista tarinoista liittyvät valtakunnallisesti arvokkaihin maisema-alueisiin, jotka ovat maaseutumme edustavimpia kulttuurimaisemia, tai valtakunnallisesti merkittäviin rakennettuihin kulttuuriympäristöihin. Maisemat ovat osa kulttuuriperintöä ja identiteettiämme (Museovirasto 2009; Ymparisto.fi. Ympäristöhallinnon verkkopalvelu 2022). Ne kertovat meille siitä, mistä olemme tulossa, missä olemme nyt ja mihin olemme menossa. Julkaisun tarinat kuljettavat meitä Päijänteen aalloilta Hollolan maaseutumaisemien kautta metsämaisemiin Lammille. Sieltä matkaamme Hämeen Härkätietä pitkin Tammelaan. Kiitämme kaikkia tarinoita kertoneita osallistumisesta kulttuuriympäristöihin liittyvän perinnön säilyttämiseen tuleville sukupolville.

Tarinoita Päijänteeseen aalloilta

Kuva 1. Maisema Tehinselältä Päijänteeltä (Tuntematon 1900–1912).

Suomen toiseksi suurimman järven, Päijänteeseen, ympärillä sijaitsevasta Päijänteeseen kansallispuistosta löytyy geologisen perinnön lisäksi monipuolista kulttuuriperintöä. Alueelta on löytynyt sekä kivikautisia asuinpaikkoja että lapinraunioita. Päijänteeltä on löydettävissä myös lukuisia merkkejä tarinoiden kalastuksen, maatalouden ja metsän käytön historiasta (Metsähallitus 2022a; Pesonen 2009). Tunnetuimpia kohteita kansallispuistossa ovat esimerkiksi

Kelvenne, Pulkkilanharju, Paatsalo ja Päijätsalo. Veden vaikutuksesta ovat rakentuneet Päijänteeseen liittyvät tarinat Päijänteeseen erakosta, Rapalan uistimista, Haapasaaren kalastajatorpasta, Päijätsalon osuuskunnasta ja huvilayhdyskunnasta sekä Mannerheimin omenasta (Lepistö 2015; Olkkonen & Glad-Staf 2013; Leppänen 2007 & Josef-Hämäläinen 2003; Veirto 2018). Päijänteeseen maisemiin liittyy vahvasti myös puuteollisuus tukinuitto perinteineen. Päijänteeseen ja Ruotsalaisen yhdistävä Kalkkisten

kanava Asikkalassa rakennettiin 1878 puiden uittoväyläksi (Asikkala 2022). Kanavan historiaa on kuvattu esimerkiksi Suomen kanavien historia -kirjassa (Myllykylä 1991). Sekä Päijänteeseen kansallispuisto että Kalkkisten kanava kuuluvat Salpausselkä UNESCO Global Geoparkkiin ja valtakunnallisesti arvokkaaseen Etelä-Päijänteeseen kulttuuri- ja harjusaarimaisemaan (Salpausselkä Geopark 2022; Ympäristö.fi. Ympäristöhallinnon verkkopalvelu 2022).

Kuultua Päijänteen paikannimistä

Pulkkilanharju, Kukonharju

Huutoniemi on kapea kannas, joka nykyään yhdistää Vähäsaaren Pulkkilanharjuun. Ennen kiinteää väylää saaret erotti salmi ja jos sen yli oli pyrkimässä, piti huutaa kovaa, että tulkaa soutamaan minut yli! Näin on saanut alkunsa nimi Huutoniemi.

Kaarsalmista Karisalmiksi

Kaarsalmi, joka nykyään tunnetaan Karisalmena, oli myös kapea kannas, joka yhdisti harjun saaret toisiinsa. Se oli muodoltaan kaareva, josta nimi Kaarsalmi sai alkunsa. Sittemmin nimi vääntyi ensin Karinsalmeksi ja lopulta Karisalmeksi. Salmi ruopattiin laivaliikennettä varten ja komea riippusilta valmistui 1969.

Herranpöydät

Asikkala on veden ympäröimä saaristokunta. Kirkkoon piti mennä sunnuntaina, sitä pidettiin aikanaan suorastaan pakollisena. Kelirikkoai-kaan kirkkoon ei saarista päässyt, jolloin kokoonnuttiin oman kotisaaren korkeimmalle kukkulalle, katse kirkkoon päin ja vietettiin harrasta hetkeä omin päin. Kirkot oli yleensä rakennettu korkealle paikalle niin, että ne muistuttivat syntisiä olemassaolostaan. Näin ovat Herranpöydät saaneet nimensä.

Linnasaaren rauniot ja luonnonalttari

Tehinselän tuntumassa olevan komean kalliosaaren rinteet ovat jyrkät ja korkeat. Alttari-paikka on olemassa edelleen ja siellä on pidetty jopa rippikoulua. Tarina kertoo, että saaren pohjois- ja itäosan kalliot toimivat tehokkaana puolustuslinnakkeena, kun karjalaiset tulivat purjealuksilla ja lodjilla alueelle ryöstöretkille. Kalliolta heitettiin kiviä ja padassa keitettyä kiehuvaa vettä tunkeutujien niskaan heidän yrittäessään rantautua.

Viinasaaret

Pulkkilanharjun länsipuolella, lähellä Nousionsuota, on aivan rannan tuntumassa Viinasaari ja Pikku-Viinasaari. Saari on niin lähellä rantaa, että sinne pääsee matalan veden aikaan kahlaamalla. Se oli myös tärkeä tukikohta ja varastointipaikka Pohjois-Päijänteeltä saapuville salakuljettajille, jotka öiseen aikaan saapuivat Viinasaareen. Lastina oli yleensä viinaa. Kauppaan käytiin virkavallan ulottumattomissa, sillä sijainti oli logistisesti hyvä ja kuitenkin huomattoman.

Käkisalmi, Käkisalmen silta

Käkisalmi-nimi ei ole tullut käen eli ”kukkujan” mukaan. Laiva- ja kuljetusliikenteen lisääntyessä 1850-luvun loppupuoliskolla, tämä salmi oli tärkeä ja ainoa puunkuljetusväylä Pohjois-Päijänteeltä etelän vesistöille. Varppaajien ja sittemmin hinaajien työ ei ollut helppoa kapeassa salmessa. Keksi oli välttämätön työkalu. Käckesund=Keksisalmi, josta nimi vääntyi ensin Käk´salmeksi ja edelleen Käkisalmeksi.

Kelvene, Kelvenne

Perinnetietojen mukaan upean kansallispuiston saaren nimi on tullut siitä, että kalastajat ja muut vesilläliikkujat halusivat välttää 8 km pitkän saaren kiertämisen ja sen sijaan rantautuivat sen kapeimmalla kohdalla (Koukunlahti) ja työnsivät tai kantoivat veneen toiselle puolelle saarta. Veneen piti olla kevyt ja tasapohjainen, koska kalastaja oli usein yksin tai kaksin liikkeellä. Perinnekielessä kevyt = kelve ja tästä tulee nimi Kelve Vene, joka lyhen-tyi yhden tavun verran nimeksi Kelvene. Kannaksen yli venettä siirrettiin myös käyttämällä tukkeja rullaamisen sekä Kelventeellä että Karisalmessa.

Linkosaari

Asikkalanselällä, rannan edustalla on Linkosaari, joka on suosittu retkeilykohde laavuineen. Taru kertoo, että kun Hollolan keskiaikaista kivikirkkoa alettiin rakentaa, piru suuttui ja päätti, että mokomaa ei tarvita. Se alkoi heittää raivoissaan valtavia kivenjätkäleitä, joista osa linkosi Asikkalanselälle asti. Suurin niistä on Linkosaari, Linkoluoto ja lähistöllä oleva kivirykelmä.

Puoli kilometriä Kalkkisten kanavaa

Uudesta kanavasta on elänyt koko Kymenlaakso. Puoli kilometriä, se on Euroopan suurin sulkujen väli edelleen. Ja kun ne tuli jostain Jyväskylästä lähtien valtavat niput ja sitten ne siihen kanavan lähelle, ohjauspuomien luona järjestettiin siihen kasaan, että ne saadaan sinne sulutukseen ja tuli tosi hyviä kaloja aina tukkinipun mukana, käytiin puomilla aina niitä onkimassa. Syksyn pimeällä valonheittäjä kävi, kun tukkilautta tuli, ja se oli hirveän jännää. Hinaaja on pieni, mutta vahva. Sellainen hinaaja kuin Ruotsalainen, se oli siihen aikaan Suomen suurin höyrylaiva. Se olisi mennyt sotakorvauksena Neuvostoliitolle, mutta se oli niin iso, että se ei mahtunut rautatievaunuihin. Se siis säästy kokonsa ansiosta. Tuossa rannassa usein vieraili tämmöinen Hieta-nen nimeltä oleva vanha hinuri, siinä on tämmöinen kuulasytytteinen moottori. Se laiva on usein tuossa Kalkkisten satamassa vierasvenelaturissa. Vanhoista hinaajistahan on tehty huvikäyttöön hyvin paljon. Niillä oli tämmöinen vetovaijeri ja myöskin tämmöinen ankkurointi, että sitä voitiin vetää sitä kautta eteenpäin ja toinen vaihtoehto saattoi puskea päästä, monesti keula on suora, että sillä voidaan puskea lauttoja kasaan. Kalkkisten satamassa on ollut tukkinpudotuspaikka, sinne on ajettu tukkeja ja pudotettu veteen. Eikö se litulansaari katkaistu kahtia, että tukkilautta pääsi siitä, saatiin isompi lautta menemään siitä. Ne veti silloin parhaimpaan aikaan useilla hinaajilla sinne kanavan

Kuva 2. Uittomiehet siirtävät kekseillä tukkinippuja Kalkkistenkosken lauttauskanavassa (Tuntematon 1930).

yläpuolelle ja useilla hinaajilla tästä sitten Vuolenkoskelle. Jos oikein muistan, niin se yksi kuorma oli 1500 rekka-autoa, siis silloin ei ollut näitä tällaisia useita vaunuja vaan se oli yksi auto. Se on valtava määrä. Nuoret miehet oli kesällä siellä uittamassa, uittoyhtiöllä töissä. Täältä oli paljon miehiä soutamassa, uittohommista. Se oli hyvä kesätyöpaikka.

Kuva 3. Järvimaisema Päijänteen Tehinselältä. (Stoore 1890–1915)

Kesäelämää Päijänteellä

Tuulantei vei, kanavalta pääsi kyytiin, ja vei Pulkki-lanharjulle tanssimaan ja yöllä toi takaisin. Sitten oli Villiruusu viimeisiä laivoja siinä. Se on nyt jäätelölai-vana Lahdessa se Tuulantei. Kyllä silloin vanhempana aikana ihmiset kulki laivalla Lahdesta tänne, varsinkin kesäasukkaat ja ne jäi kanavalla pois. Ja täältä mentiin Heinolaan. Kyllä silloin matkustettiin laivassa enem-män kuin nykyään, sillai että mentiin ihan johonkin paikkaan. Kyllä helsinkiläisiä kesäasukkaita tuli laival-la siihen kanavansuulle Kottilan laivalaituriin ja sitten appiukko haki hevosella niitä siitä ja veivät sitten hu-

vilalle. -67 loppui Tuulantein liikenne, Heinolan lii-kenne. Osa laivoista meni Heinolaan ja osa Jyväskylään, laivat vaihtoivat matkustajia Karisalmen selällä, tuossa kanavan puolella. Se oli aina näky. Ne ajoi rinnakkain ne laivat, ja joku siltahan niillä oli, minkä ne nosti siihen. Mun lapset sano aina, että taas siellä on kolari. Ja ennen vanhaan ne lai-vat aina huuti, kun ne lähestyi kanavaa, tiesi aina, että kello on 12. Ne ei huuda enää, kun ne tulee kanavaan. Se oli kiva kesän kohokohta, että hei, laiva tulee. Kyllä tuo kanava, vesistö, Kymijoki, kyl-lä sillä on suuri merkitys, tuolla vesiliikenteellä.

Kaarnankerääjät Kalkkisissa

Rapalan tarina on tietysti kanssa aika tärkeä, ammattimaista uistinten valmistusta on ollut tällä kylällä kovinkin paljon ja monessa pai-kassa. On alihankintana moni talo tehnyt, Ra-palallahan oli, että useammassa talossa vuoli-vat, kouruttivat ja kaikkea maalauksia tekivät alihankintana. Silloinhan se oli käsityötä, ei se ollut tällaista kuin tänä päivänä. Nehän oli erikseen ne kaarnankerääjät, kulkivat säk-ki selässä tuolla, tukkia kun kaadettiin tuolla metsässä ja ne tuli siitä tyvitukista hakkasivat sen paksun kaarnan ja siitä ovat muovanneet ne ensimmäiset uistimet. Ne oli alihankkijoi-ta, jotka keräsivät metsästä niitä. Muistan, kun Rapalan tehtaalta Laurin aikaan tuossa Riihi-lahdessa, kun ne niitä teki, niin sinnehän ne vei sitten säkkinsä ja tyhjensivät siellä. Saivat jonkinnäköisen korvauksen sitten. Eiköhän nii-tä parhaimmillaan ollut 11 yrittäjää, uistimen valmistajaa tuossa. Uistimia valmistettiin sekä balsasta että kaarnasta, kaarnalla aloitettiin. Sanotaan näin, että Finlandia-uistin on nykyi-sin Kalkkisten suurin teollinen yritys, siellä on noin 20 henkeä töissä.

Kadonneet kalat

Asikkalassa ja Päijänteen puolella Asikkalanseällä on ollut ammattikalastajia. Kyllä muutama troolari on halunnut vetää tuosta tän Kymenvirran, mutta tää on niin pieni alue, että jos siitä troolilla vetää muutamia kertoja, niin eihän siihen mahdu jäämään enää ketään, niin ei me annettu silloin lupaa. Viime vuosina tänne on istutettu aika paljon kuhaa, noin 300 000 kappaletta. Mutta oma käsitykseni on, että kalakanta on erittäin huono. Hauet on hukassa ja ahvenetkin on aika pitkälti hukassa. Rapuja kyllä, mutta niillä kun ei kauheasti elä. Minusta siinä on haukikannankin hiipumiseen sellainen syy, että tässä on voimakkaita, kolmet vetouistelukisat vuosittain, siinä on tullut noin 200–300 emokallaa pois sieltä, ei ole kutupaikkoja enää, rannat on kaikki käytössä ja vedenkorkeus vaihtelee. Ja hauilla kun on painaakseen kilon elettävä kymmenen vuotta, se on niin pitkä hauen elinkaari. Mihin nämä ahvenet on tänä kesänä hävinneet, niin se tässä ihmetyttää kovasti. Kalaa on, mutta jostakin syystä tuntuu, että se on hukassa. Näinhän ne väittävät, että kalastuksessa on ollut koronanosu, aika monella alalla, veneilyssä ja kalastuksessa. Kun tämä korona tuli kyllä sinne ilmestyi useampia kalastajia ja mikä parasta niin nuorempia, nuoria. Ja näyttäisi vaan jatkuvan, koko ajan tulee sellaisia veneitä vastaan mitä ei tunneta. Ja kalastusmuoto näyttää muuttuvan, se on vetouistelua ja jigitystä ja tämmöistä, verkkokalastajia on hyvin vähän. Talvikalastustakin on vielä, mutta aika vähän. Säännöstelyn takia Kymenvirralla ei ole aina jäitä, lahdekkeita vain.

Talvitiet

Silloin kun Kymijoki ei ollut vielä säännöstelty niin se talvitiehän kulki siitä Meijerinkallion uimarannan läheltä suoraan sinne Särkijärven puolelle. Apujäädytystähän he varmasti tekivät heti kun pakkaset tulivat. Muistan 40-luvulta, kun oli kapulalossi tuossa ja se jäätyi talvella se väylä, niin silloin ne lossarit jäädettiin tuohon lossin viereen väylän, mistä ajoi jopa linja-autot ylitse. Matkustajat laitettiin kävelemään, käveltiin sen ylitse, ja se tapahtui niin kauan, kunnes yksi Pasasen liikenteen auto putosi sitten sinne Särkijärven puolelle. Silloin loppui jäätien käyttö seuraavilta vuosiltakin. Se oli ihan tuossa nykyisen lossin paikan vierestä, siinä oli jäädytetty ja merkattu se tie. Kevättalvi on suurin sähkön tarve ja vedenpinta laskee, ei se nyt ihan metriä laske, mutta 60-70 senttiä, ja Päijänteessä sama. Niin silloin kun ei ollut säännöstelty, se oli luonnonvaihtelu siinä, ja se on huomattavasti pienempi. Silloinhan oli jonkin verran tulviakin keväisin. Kun sitä paljon juoksetetaan niin ei kukaan tuosta kukaan enää pysty kävelemään minään talvipäivänä, ei niin kovia pakkasia tulekaan enää, että pystyisi kävelemään tuosta sillan vierestä Kymen yli. Yleensä tuosta Karisalmen sillalta Kalkkisten kanavalle asti on kunnan väylä eli se ei jäädy, ei se ainakaan 50-luvulla vielä ollut, koska silloin on viety hevoskyydillä kanavalta Vääksyyn lääkäriin ihmisiä, silloin talvitietä pääsi vielä. Talvet ovat lauhtuneet. Niin paljon on niitä suojakelejä. Karisalmen ja Kalkkisten kosken välinen alue ei talvella jäädy kunnolla juuri näiden virtaumien takia.

Säännöstelyä Päijänteellä

Kanavalla ollessa hoidin Päijänteen säännöstelyä, silloin aina maaliskuun alussa alettiin pudottamaan Ruotsalaisen pintaa, sellainen vajaa metrin alemmas, ja sitten taas viisi päivää ennen vappua sai aloittaa sen täyttämisen ja 50 kuutiota oli siihen aikaan se määrä, mitä sai maksimillaan sekunnissa lisätä sitä virtaamaa. Silloin täytettiin alkuaikaan, kun kanavalla olin, niin se viiden päivän aikana täytettiin se metrin korko siihen. Mutta se sitten vähän hidastui viimeisinä vuosina, ettei saanut ihan niin nopeasti täyttää. Keväisin tuli valituksia, että laiturit lähti. Soittoja tuli tuonne kanavalle, että laitureita on irronnut, koska se on niin raju se nousu siinä lyhyellä aikaa.

Tarinoita Hollolan kulttuuri- maisemista

Kuva 4. Näkymä Kapatuosian linnavuorelta Kirkonlahden yli kohti Pyhäniemen kartanoa (Poutvaara 1946).

Hollolan kulttuurimaisemassa sijaitseva Kapatuosia edustaa Päijät-Hämeessä seudun arvokkainta ja omaleimaisinta arkeologista kulttuuriperintöä ja on siten valtakunnallisesti merkittävä muinaisjäännös. Kapatuosian linnavuorelta on löydetty merkkejä ihmisen toiminnasta eri aikakausilta: hopearahojen kätkö, prons-

si- ja rautaesineitä sekä kvartsi-iskoksia ja kaapimia kivikautisen asuinpaikan jäänteinä (Poutainen 1999). Kapatuosia on myös Salpausselkä UNESCO Global Geopark -kohde (Salpausselkä Geopark 2022). Kapatuosian linnavuoren juurella sijaitsee Hollolan keskiaikainen kirkko, joka on Itä-Hämeen keskiaikaisista kirkoista merkittävin (Museovirasto 2022a). Pyhäniemen kartanoon ja

sen omistajasukuihin liittyy omat tarinansa. Hollolan maisemissa on vierailut myös Elias Lönnrot, joka poikkesi runonkeruumatkallaan Hollolaan tavaten samalla ystävänsä Adolf Reinhold Langin. Lönnrotin vierailun vaiheita, Pyhäniemen kartanon historiaa ja muuta Hollolan seudun perinnetietoa ja kulttuurihistoriaa on koottu esimerkiksi Hollolan kotiseutukirjoihin (Hollolan kotiseutuyhdistys 2015).

Kolme herraa ja Hollolan kivikirkko

Hollolan kirkko on tunnelmallinen ja kaunis kirkko, se on täynnä historiaa. Valmistuessaan se oli itäisin sisämaassa sijaitseva keskiaikainen kivikirkko ja se asettuu mielenkiintoiseen poliittiseen tilanteeseen, meillä Ruotsin näkökulmasta ulkopoliittinen tilanne muuttui totaalisesti. Se liittyi siihen, kun 1495 tuli sota, 70 000 moskoviittia hyökkää Viipuriin ja piirittää sitä. Ja sitten tapahtuu tämä ihme, Knut Possen Viipurin pamaus, ja venäläiset luopuivat hankkeesta vielä 200 vuodeksi. Se on äärimmäisen merkittävä torjuntavoitto Ruotsin ja Suomen historiassa, se 1495. Ja samaan aikaan rakennetaan tätä kirkkoa. Ja kun katsotaan meidän esineistöä, niin meillä on piispan istuin, jossa on kolme vaakunaa: Sten Sturen, Knut Possen, joka on sekä Hämeen että Viipurin linnanherra. Ylinen Viipurintie on suhteellisen aktiivisessa käytössä. Ja kolmantena meillä oli Mauno Särkilähti, joka oli Turun piispa. He kolme miestä ovat aivan keskeinen porukka, valtionhoitaja, linnanherra ja piispa - se mitä he tahtovat, se tehdään.

Viipurin pamauksen tarinaan voi syventyä esimerkiksi Kansalliskirjaston digitaalisten aineistojen kautta (Hakkapeliitta 1936).

Kapatuosiasta

Mäen nimi, Kappadokia, sehän ei ole mikään suomalainen nimi eikä Suomessa ole toista samannimistä paikkaa. Kaikki, jotka olemme lukeneet Raamatun huolellisesti, niin Pietarin kirje on osoitettu Kappadokiaan. Kappadokia on Anatolian ylängöllä oleva äärimmäisen mielenkiintoinen paikka, jonne syntyy yksi näistä alkuseurakunnista. Kappadokiasta kehittyy sitten eri seurakuntien pyhiinvaelluspaikka. Ja kun Hollolan kirkkoa aletaan rakentaa, mäelle annetaan nimi Kappadokia. Miksi meillä on Kappadokia? Se on tällaista kulttuurista omimista. Sillä silloin kun kirkkoa rakennettiin, muslimit olivat saaneet haltuunsa Anatolian Kappadokian ja se oli valloitettu eikä sitä silloin enää ollut olemassa siellä kristityille. Se voidaan kulttuurisesti siirtää muualle, voimme kulttuurisesti siirtää myös paikannimiä. Liitän Kappadokia nimen poliittiseen tilanteeseen, tähän kirkon rakentamiseen, ja Kapatuosia tietysti aikansa murteella. Kapatuosia luetaan linnavuoreksi. Linnavuori nimisiä paikkoja on Suomessa noin 400, korkea mäki on linna. Mutta puolustuslinnana eli linnavuorena Kapatuosialla on yksi puute, siellä ei ole lähdeettä. Siellä ei ole vettä eli silloin sinne voi vetäytyä ehkä päiväksi. Esimerkiksi Rapola on linnavuorena aivan erinomainen, siellä on kaksi lähdeettä, se on siis verraton puolustuslinna ja pakolinna. Mutta täällä on paettu metsiin.

Jättiläiset kirkkoa rakentamassa

Hämäläisten keskiaikaisten kirkkojen tyyppi-piirre on valtavan isot nurkkakivet. Kun katsoo niitä suurimpia, nehän painaa monta monta tonnia, että mistä ne semmoiset kivet on tuotu? Minkälainen on se reki, jonka päälle se on saatu käännettyä ja kuinka monta härkäparia on ollut vetämässä, että onhan se valtava juttu. Jättiläinen olisi aika hyvä apulainen, eikö vaan?

Hollosta ja Martasta on tietysti jotain, miten ne on ollut tätä kirkkoa rakentamassa. Tuonne Kapatuosianmäelle piti sitä kirkkoa ensin tehdä, mutta kivet vieräi aina alas ja sitten päädyttiin tähän nykyisen kirkon paikkaan siten, että Martta kantoi näitä kiviä esiliinassaan ja esiliina repesi, ja yksi kivi putosi tuohon metsän leirintäalueen viereen, se on Martan kivenä. Tai sitten että Pirunpesä, tuolla Tiirismaan rinteessä sellainen kalliorotko, siellä se on asunut. Omituinen paikka, kun siellä on vielä heinäkuussa jäätä, että kuka niin kylmässä paikassa asuu, mutta näin kuulemma on.

Myllymäen arvoitus

Meillä on mäki nimeltään Myllymäki tuossa kirkkotien alussa. Nimi kertoo tietysti, että siellä olisi mylly. Olen kerran noin 25 vuotta sitten kiivennyt sinne ja yrittänyt löytää polkua, mutta kukaan ei ole koskaan kävellyt siellä, siellä ei ole polkua. Olen myöhemmin sitten kysellyt täällä kanta-asukailta, että ootteko käynyt Myllymäellä, ei oo koskaan käyty Myllymäellä, vaikka on asunut 50 vuotta juurella, mutta ei ole koskaan kävelty Myllymäelle. Meillä on kuitenkin olemassa yksi valokuva, joka on otettu Myllymäeltä tästä kirkonkylästä, joten siellä on ollut veikkaan mylly, tuulimylly. Ja siellä on sellaisia kiviä, että voi olettaa, että siinä on ollut myllyn peruskivet, ehkä akselimylly tai sitten harakkamylly. Koska myllyhän on ollut välttämättömyys aina siihen asti, kun Kiikunlähteen omistaja rakensi padon. Meillähän Hammonjoessa on peräti viisi myllyä, mutta Hammonjokikin jäätyy sillä tavalla, että kosket on jään peitteessä, vaikka vesi virtaa siinä, koska se on lähdevettä. Mutta Kiikunlähteessä on rakennettu viisi metriä korkea pato, jonka ansiosta siitä on tullut 300 metriä pitkä pieni järvi. Ja siinä on putous, jossa 7000 kuutiota joka ainut päivä virtaa ja pyörittää sahaa ja myllyä. Ja siinä vaiheessa tuulimylly jää tarpeettomaksi, koska kylällä on sitten mylly, joka voi toimia vuoden jokaisena päivänä. Samoin Hammonjoen myllyt on hävitetty. Mutta paikannimi antaa luottaa, koska ne on pysyviä, ja ne kertoo paljon. Jos on Myllymäki olemassa, niin kyllä siellä on mylly ollut.

Pyhän merkkejä Pyhäniemessä

Pyhäniemi, tutkijat sanoo, että se merkitsee yleensä rajaa ja pyhää paikkaa. Ja siitä ei ole kai mitään todisteita, mutta jotkut sanoo, että täällä on ollut kuppikiviä, että tämä on ollut pakana-aikainen kulttipaikka. Ja joku tarina kertoo, että tuossa Pyhäniemen kartanon nykyisen navetan paikalla olisi ollut tällainen siirtolohkare, jossa on ollut kuppikiviä eli hakattu uhrikuppeja ja se olisi räjäytetty silloin, kun navetta tehtiin. Tämä on tarina, jonka olen kuullut, en tiedä perustuuko se mihinkään, mutta se on yksi tarina.

Ensimmäinen kirkko

Kirkkailanmäki, jossa on ensimmäinen kirkon paikka. Sitä kirkkoa ei ole koskaan löydetty eikä siitä ole mitään jäljellä, mutta Kirkkoaidanmäki kertoo, että siellä on kirkko. Ja kalmisto, tutkimuksen mukaan pakana-aikaan kalmisto, joka on muuttunut kristilliseksi. Ja saattaa olla, että se kirkko on ollutkin sellainen, missä ei ole perustusta. Kun hirsikehikko tehdään ja kun se lahoaa, niin tehdään uusi, ei se sen kummempaa ollut. Mutta siellä on ollut ensimmäinen kirkko. Ja toinen on tehty tähän, kun asutus on levinnyt Päijänteen molempia rantoja ylemmäs.

Oriinkarkauksenmäki

Oriinkarkauksenmäen nimi tulee ilmeisesti siitä, kun lähdetään kirkosta kotiin, niin vastassa on pitkä, pitkä ylämäki. Ei kauhean jyrkkä, mutta se on pitkä, niin oriit voittaa tammat.

Talvitiellä Lahteen

Upilasta on ollut Lahteen jäätie. Se on kartoissa-kin merkitty. Ja rantatie valmistui vasta 100 vuotta sitten 1920. Minkä takia rantatietä ei ole ollut aikaisemmin? Sen takia, että järven pinta on ollut niin ylhäällä, että pellot on ollut kaikki veden alla. Mutta siinä vaiheessa, kun Vääksyn kanava tehtiin, järven pintaa pudotettiin kaksi metriä. Ja silloin syntyy kaikki vesijättömaat pitkin rantoja. Rantatiestä tehdään päätös 1920 ja se vauhdilla rakennetaan, ja silloin ei enää tarvita jäätietä talvella.

Tarinoita

Lammin maisemista

Untulanharju ja Ormajärvi rajaavat valtakunnallisesti arvokasta Lammin kulttuurimaisemaa. Ormajärven ympäristöstä löytyvät keskiaikaiset kartanot ja Lammin keskiaikainen kirkko sekä linnavuori sijaitsevat järven eteläpäässä Untulanharjulla (Museovirasto 2009). Lammin pitäjän historiaa on koottu kattavasti esihistoriasta 1900-luvulle asti pitäjän historiakirjoihin (Lammi-Seura 2023).

Lammilta Evon retkeilyalueelta puolestaan löytyy Suomen metsäkulttuurin keskus. Valtakunnallisesti arvokkaiksi määritellyissä Evon metsäkulttuuri- ja jokimaisemissa Evolla on koulutettu metsän ammattilaisia jo vuodesta 1862, jolloin alueelle perustettiin Suomen ensimmäinen metsäopisto.

Puiden uitto, kaskeaminen, hiilen- ja tervanvalmistus ovat osa nykyisin retkeilyalueena toimivan Evon historiaa. Riista, kalat ja kaskivilja ovat antaneet elannon alueella asuneille (Taivainen 2008; Ymparisto.fi. Ympäristöhallinnon verkkopalvelu 2022; Nieminen).

Entiset metsätyökämpät ovat nykyisin retkeilijöiden käytössä. Esimerkiksi Kelkutteen kämppä on toiminut metsäjätkien tukikohtana 1960-luvun lopulle asti. Kerrotaan, että metsäjätkät olivat usein erakkoluonteisia miehiä, joilla monella ei ollut perhettä tai vakituista asuntoa. Metsäjätkät kulkivat savotoilta toiselle pokasaha, kirves, eväät, tupakka ja paperinen verokirja tyypillisinä varusteinaan. Kelkutteen alue on nähnyt myös

vankisavotat 1940-luvun lopulla, jolloin alueelle toimi Vapon vankien työsiirtola (Nieminen).

Mustajärven tilalla voi tutustua vanhaan metsänvartijantilaan miljöineen (Metsähallitus 2022b). Metsänvartijoiden tehtävä oli valtionmetsien vartioiminen omalla vartiopiirillään, taistelu metsävarkaita ja luvattomia asumuksia vastaan. Metsänvartijoilta edellytettiin hyvää mainetta ja ruumiin terveyttä, luku-, kirjoitus- ja laskutaito katsottiin eduksi. Pohjakoulutusta metsänvartijoilla ei metsäalan tehtäviin tyypillisesti ollut. Kehittyvän metsätalouden kasvavien osaamisvaatimusten myötä myös metsänvartijat päätyivät oppiin Evon metsäopistolle, jonka yhteyteen perustettiin 1876 ensimmäinen metsänvartijakoulu. (Sikanen 1992; Hokka ym. 2012.)

Kuva 5. Kivismäen (ent. Terra Nova) tilan rakennus Tirmulan kylässä (Tuntematon 1931).

Maisemaan kadonnut huvila

Tätä Untulanharjun pohjoisosaa omisti Kivismäen kartano. Ja Kivismäen kartanon isäntänä oli Nikolai II. Hän rakennutti tänne paikalle, missä tämä lato on, huvilan. Kun 1902 kartano myytiin nykyiselle omistajasuvulle, niin hän jätti itselleen tämän Untulan niemen ja nimitti tämän Terra Nova-nimiseksi tilaksi, pinta-ala 3,3 hehtaaria. Myöhemmin hän piti huutokaupan, jolla hän myi tämän niemen rakennuksineen, rakennukset purettiin ja siirrettiin tästä pois. Täällä on vielä kiviä ja vanhat kellarit tuolla olemassa. Kun

sitten lehdessä oli ilmoitus, että tämä niemi on myytävänä 50-luvun alkupuolella, kunta osti tämän niemen, rakennutti urheilukentän ja vuokrasi lavapaikan seuroille. Urheilukentän alue oli vanhaa järven pohjaa, hyvin vetinen suo. Tästä on jo 70 vuotta aikaa, olin siinä töissäkin, kun sitä täytettiin sitä suota kivilä. Tuosta kun lähdetään urheilukentältä heti nousemaan ylös, niin siinä on vielä se ensimmäinen rakennus, joka oli silloin 1800-luvun

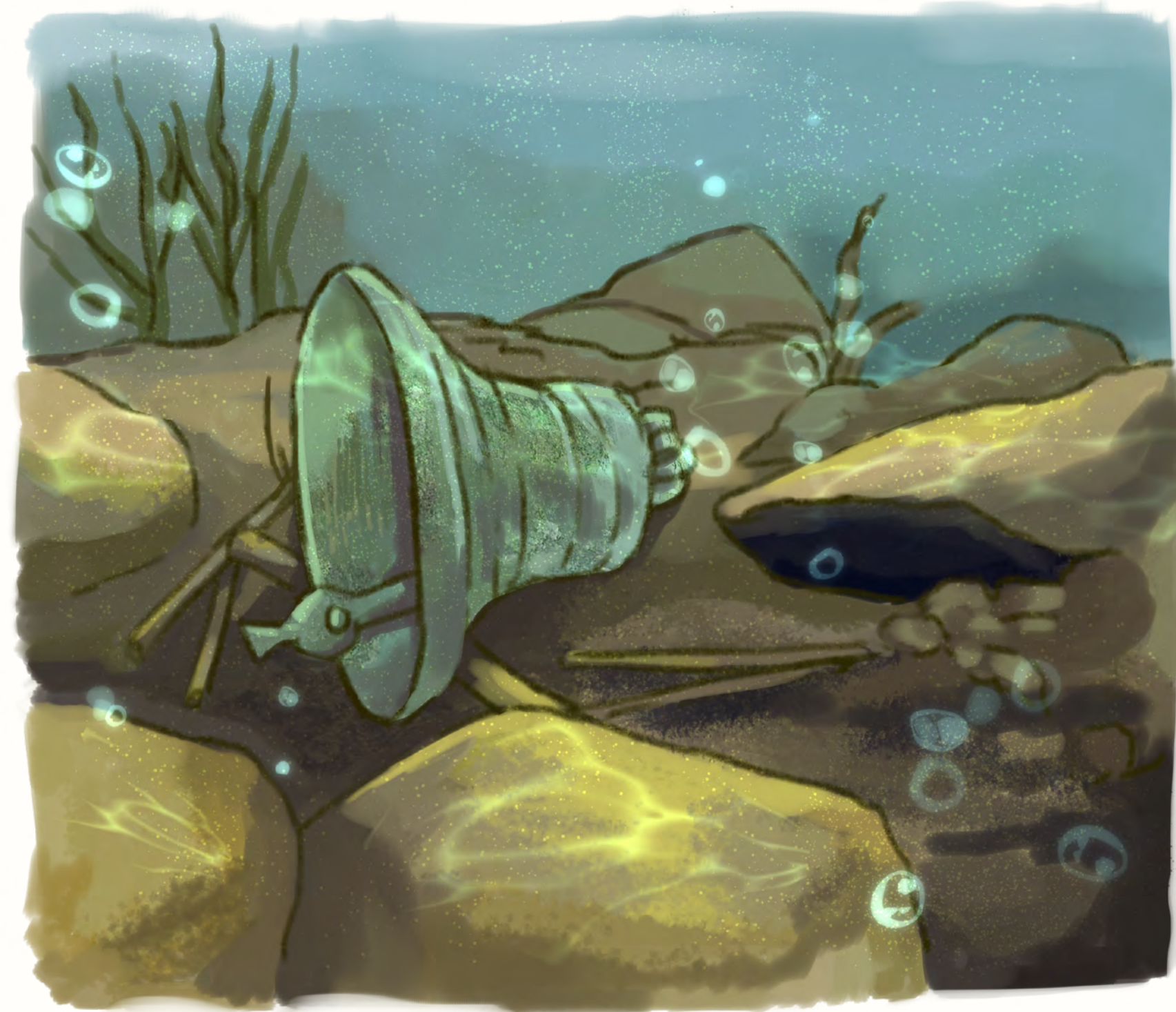
alussa, siinä asui Augusta Wilhelmiina Sund. Rantakaistale on edelleen Kivismäen kartanon maita, se jäi, kun Terra Nova lohkottiin. Moni muistaa tämän paikan suosittuna leirintäalueena 60–70-luvuilla, teltoja oli paljon ja täällä on keltavuokkoja paljon. Leirintäalueena se oli ennen mainittu, oliko tämä sitten ihan Terra Nova nimellä se leirintäalue.

Lisää viljelysmaata

50-luvun alussa Ormajärven pintaa laskettiin 18 metriä vissiin. Ei siitä kuuleman mukaan sitten mitään hyötyä viljelyksille ollut. Siihen aikaan järven pintoja laskettiin siinä toivossa, että saataisiin lisää viljelysmaata.

Kellosaari ilman kelloja

Tuossa järvellä on pieni saari, minkä nimi on Kellosaari. Tarina väittää, että sinne olisi lähelle upotettu kirkonkellot. Tää on kaunis tarina, mutta ei pidä millään tavalla paikkansa. Ajoitusta, milloin se olisi mahdollisesti tehty, ei ole. Ne oli arvokkaat silloin, mennään monta sataa vuotta taaksepäin, ehkä vähän enemmänkin. Kirkonkellot haluttiin säästää, haluttiin estää, ettei vainoaja niitä saa ja ne olisi sitten upotettu. Mitään sinne ei ole upotettu, mutta siitä sille on tullut nimi. Se nimi on ollut ennen joku muu, luin Lammin pitäjän historiaa I ja siellä mainittiin, mikä saaren nimi on ollut sitä ennen. Saari menee vanhan kartanon rajana. Kelloja etsittiin paljon, parikin eri etsijää oli. Mutta sitä tarinaa kerrotaan, ihan pienenä kun täällä on käyty, niin sitä on kerrottu kyllä.

Kuva 6. Rautjärviä yhdistävä kanava Evolla, pihtakuusta kahden puolen (Tuntematon 1920-l.)

Retkeilyä Evolla

Minä, lapsuuteni ja nuoruuteni maalla kasvaneena ja metsässä leikkineenä, yövyin Evolla telttailien ensimmäistä kertaa toissa kesänä. Paikaksi valikoitui helposti Evo, tarpeeksi lähellä, mutta myös sopivan kaukana. Tavarat rinkkoihin ja miehelitä kyyti Evo-keskukseen ja naiset helteisen metsään. Muutama tunti kuljettiin ja nautittiin luonnon hiljaisuudesta, mitä nyt itse kalkatettiin mennessämme. Siitä, että äiti alkoi hiljetä, huomasi kuulemma, että oli aika ottaa välipalaa... Kerran kastui lapselta kenkä, kun halusi näyttää, miten oja ylitetään.

Sitten palattiin vähän taaksepäin ja vaihdettiin polkua. Minä, joka en metsässä pelkää muuta kuin käärmeitä, bongasin vasikitsan, ensimmäistä kertaa sekin kokemus! Yö meni nuotiopaikalla telttaillessa, iltape-su lammen rannalla. Ihmeeksemme saimme olla rauhassa itikoilta, liekö liian lämmintä niillekin. Enkä ole aikoihin nukkunut niin hyvin. Aamulla puuron jälkeen siivous ja muutaman tunnin helteisen kävelyn jälkeen tapaamispaikalle. Kalastamassa olleet ulkomaalaiset ihmettelivät, miten kaksi naista uskaltaa yöpyä metsässä?

Pähkinäpensaiden harju

Vanhasta ajasta, eli omassa nuoruudessa-ni, puhun 40-luvusta eli 80 vuotta vanhoista asioista, tuolla harjulla oli hirveän paljon pähkinäpensaita. Kyllä me oltiin innokkaita keräämään pähkinöitä selkäreppuun. Men-tiin kiertämään mäkeä ja kerättiin repullinen pähkinöitä. Ja sitten pähkinöitä uunin päällä kuivatettiin ja sitten ne oli kauhean mukava ottaa sieltä ja oli kauhean kovakuorisia, piti vasaralla lyödä kuori rikki. Mutta 40-luvulla sota-aikana ei pähkinää muuten saanutkaan muuten, kun piti käydä keräämässä ja muutenkin kuljettiin kauhean paljon tuolla harjuilla. Ja nimenomaan kuljettiin tässä uimaranalla, joka oli kirkonkylän uimaranta.

Tarinoita

Hämeen Härkätien maisemista

Hämeenlinnasta Turkuun joutanut keskiaikainen Hämeen Härkätie oli aiemmin yksi Suomen tärkeimmistä maanteistä (Masonen & Heikkinen 1998). Nykyisin Härkätie on valtakunnallinen matkailutie, jonka varrelta löytyy useita luonto- ja kulttuuriperintökohteita. Hämeen Härkätien varrelta löytyvät metsä- ja kylämaisemat muodostavat valtakunnallisesti arvokkaan maiseman (Ympäristö.fi. Ympäristöhallinnon verkkopalvelu 2022). Härkä liittyy Tammelan historiaan muutenkin kuin tien kautta: härkäpitäjäksi sanotussa Tammelan emäpitäjässä oli vielä 1800-luvun alussa enemmän härkiä kuin hevosia, vaikka härkien määrä olikin vähentynyt 1600-lukuun verrattuna (Jaakkola

2006). Hämeen Härkätien varrella sijaitsee Tammelassa Letkun, Torron, Liesjärven ja Portaan kylät (Visit Häme 2022; Härkätie-yhdistys ry 2019). Kyliin liittyy oma mielenkiintoinen historiansa, ja esimerkiksi Lounais-Hämeen kotiseutu- ja museoyhdistyksen Lounais-Hämeen joulu -lehtisistä löytyy perinnetietoa alueelta, kuten Tammelan seudulta kerättyjä muinaisrunoja, sanontoja ja sattumuksia sekä kuvauksia tavallisesta elämästä. Myös Pirjo Poutasen (2002) Hämeen Härkätiellä -kirjaan on koottu paikallishistoriaa Härkätien varrelta. Forssaan kehräämön perustanut tehtailija Axel Wilhelm Wahren vaikutti laajasti Forssan ja Tammelan seutujen kehitykseen (Forssan kaupunki 2022). Tämän julkaisun tarinat kertovat Portaan kylästä.

Kuva 7. Hakalan taloryhmä Portaan Mäkikylässä (Syrjänen 1928).

Kaisankallion ja Naistenkedon nimien arvoitus

Kenen Kaisan kallio se on? Jalkapuut tehtiin huonotapaisia naisia varten ja Naistenkedolla oli rangaistuspaikka. Ja tarina kertoo, että sieltä kalliolta joku nuori nainen heittäytyi alas, kun ei halunnut istua jalkapuussa. Naistenketo on 100 metriä eteenpäin Härkätieltä. Siinä on kaironrengas, jossa on kukkia, niin siinä kohdassa on se Naistenkedon rangaistuspaikka. Jos syntyi aviottomia lapsia, niin naista rangaistiin. Tästä Naistenkedon historiasta on kirjoittanut muistaakseni Aulis Oja, että naisten-alkuisia paikkoja meillä on muuallakin, näitä on useampia. Hän johtaa sen niin, että kyse olisi jo pakanallisen ajan eli esihistoriallisen ajan nimestä, siitä ajasta, jolloin oli niin sanottuja pyhiä lehtoja, joihin ei ollut naisilla pääsy, ainoastaan miehillä. Ja silloin naisilla oli sitten oma alue, jossa he saivat oleskella.

Yhden tarinan mukaan Naistenkedolla isovihan aikaan venäläiset olisivat hirttäneet Portaan kauneimman naisen (SKS, Vainoajat ja sodat, ref. Lehtonen 1999). Toisaalta harjun rinteellä, Hämeenlinnaan vievän tien vieressä sijaitsevan Naistenkedon muistellaan olleen kesäisin leikkipaikka ja nuorison tanssipaiikka (Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistys ym. 1959, 37; Aaltonen 1934).

Lempipaikkoja

Kaisankallio oli lapsena lempipaikkoja, se on tässä lähellä. Sitten 1900-luvun alussa keisarin armeija linnoitti nämä Portaan kylän harjut, täällä oli monta sataa keisarin sotilasta, kun keisari pelkäsi ensimmäistä maailmansotaa ja niissä juoksuhaudoissa me leikittiin. Kaisankallio on sellainen jyrkkä kallio ja semmoinen tarina on, että Kaisa niminen nuori neitonen olisi siinä nähnyt elämänsä päätepisteen ja hypännyt sieltä alas. Mutta ei me nyt sitä mietitty, sieltä sulii lumi ja siellä oli kyykäärmeitä ja sieltä saatiin äidille ja mammalle sinivuokkoja haettua keväällä.

Kalapolku kalaisille järville

Naistenkedolta lähti Härkätie vasemmalle ja oikealle lähti Kalapolku, joka meni aina Lopen Läyliäisiin saakka. Kalapolku on jo 1700-luvun vanhoihin Ruotsin kuninkaan aikaisiin karttoihin merkitty ja se nimenomaan Portaan kylästä kulki tuonne Tammelan ylängön järville ja sieltä aina Läyliäisiin eli Vanajaveden vesistöön ja sitten taas Läyliäisistä tuli jo Vantaanjoen vesistö, että kyllä ne oli tärkeitä. Sitä kalapolkua pitkin hevosella kuljettiin. Ja tämä Kalapolku nimitys tulee siitä, kun se meni järville, eihän niitä metsiä silloin tarvittu, kun metsä oli kylän pinnassa, josta rakennuspuut saatiin, mutta ne puhtaat kalavedet, jotka on nykyäänkin vielä puhtaita onneksi, se oli tieyhteys, joka on edelleenkin löydettävissä aika tarkkaan sillä samalla paikalla. Minun lapsuudessa se oli kärry- ja rekitie. Olen käynyt kalastamassakin sitä pitkin, polkupyörillä mentiin. Sitähän käytiin Lopen puolella kalassa ja loppelaiset tuli Tammelan puolelle. Siika oli suosikkisaalis, jota ei ollut lähivesissä. Ahven ja siika oli niitä kaloja, joita ylänköjärveltä haettiin. Portaassahan oli kalanviljelylaitos, joka ennen sotia perustettiin ja jossa kasvatettiin hauen ja siianpoikasia. Mätiä kerättiin ja haudotettiin ja sitten ne istutettiin järviin. Kotitarvekalastus oli vielä 1900-luvun alkuvuosikymmenillä tärkeä hengissä pitäjä. Kalat suolattiin ja varsinkin keväällä aktiivisesti kalastettiin.

Portaan kylän siirtyvät talot

Forssa-yhtiöt yrittivät aikoinaan ostaa kaikki Portaan talot. Onneksi yksi kyläläinen ei kirjoittanut nimeä paperiin. Forssa-yhtiöt halusivat ostaa metsiä, koska ne tarvitsi puutavaraa, ne tarvitsi höyrykoneisiin, pakkauslaatikoihin, työväenasuntojen rakentamiseen, lämmitykseen. Ja käsittääkseni ne teki sitten niin, että ne vuokrasi ne viljelysmaat ja talot jollekin ja pitivät metsät, että se oli se perimmäinen syy, se lähti siitä puutavaran tarpeesta. Tarina kertoo, että siinä on ollut karjaa kasvatettava yhtiölle. Wahren oli siinä mielessä hyvin edistyksellinen, että hän myöskin harjoitti maanviljelystä ja halusi nostaa sitä, ja sitä paitsi 1800-luvulla meillä karjankasvatus nousi, havaittiin, että karja on muutakin kuin lannantuottaja, sieltä saadaan maitoa ja lihaa vähitellen. Kaikki nämä nosti selkeästi ihmisten elintaso huolimatta siitä, että taloja myytiin. Ja Hannula, joka oli alun alkaen Wahrenin suvun omistama talo, se siirrettiin 1900 tuonne pellolle, ja siihen perustettiin meijeri. Rekolan talo siirrettiin viereen sen takia, että oli meijeriin lyhyt matka, kun se oli joen takana aikaisemmin. Ilman Axel Wilhelm Wahrenia Lounais-Hämeestä ei olisi tullut mitään. Hänellä oli kolme syytä tulla tänne: lukutaitoisia ihmisiä, joista oli helppo kouluttaa teollisuustyöntekijöitä, koskivoima ja suurin syy oli, että pääsi Venäjän keisarikunnan suurille sisämarkkinoille myymään verkaa. Verkatehtaitahan Suomeen perustettiin paljon ja ne oli rajattomat markkinat.

Kulttuurin mukana muuttuva kylämaisema

Jos katsoo ihan tätä maisemaa, niin peltoladot on hävinny, yksi on ainoastaan Portaan kyläaukealla enää latoja, heinäseipäät, viljaseipäät on hävinny. Sarkaojat, on salaojitettuja isoja lohkoja ja sitten kun häviää sarkaojat niin vaikuttaahan se monenlaiseen, lintuihin esimerkiksi. Peltopyyt on palannu meidän kylälle istutusten kautta, useampia parvia ruokimme. Nämä on tällaisia aistillisia havaintoja, mitä voisi tehdä. Ja tietenkin sitten lehmät on hävinneet pelloilta, vasikat, hevonen koko maisemasta. Ja sen mukana tietysti sitten on häipynyt kottaraiset ja monet muut. Meidän kylässä, kun on ikivanha kylä, täällä on asuttu jo ainakin tuhat vuotta, ei ole yhtään ainutta nautaeläintä enää kylässä. Onhan ne aikamoisia maisema-, kulttuuri- ja elinympäristömuutoksia.

Heinästä energiaa

Nyt kun meillä puhutaan paljon suopelloista, miksi niitä on tehty pelloille, niin unohdetaan, että meidän tärkein energiakasvi 60-luvulle tultaessa, sinne saakka, oli heinä. Ja että saatiin puut metsästä ulos ja pellot kynnettyä, kylvettyä ja korjattua, ja tiet hoidettua, niin meillä oli puoli miljoonaa hevosta, työhevosta. Jotka vaati miljoona hehtaaria peltoa, että ne pysy hengissä.

Miksi viljellään suopeltoa? Suolle oli helppo tehdä peltoa, että saatiin hevoselle ja lehmille heiniä. Nyt ei ole kumpaakaan, niin osa on jätetty viljelemättä, osalla viljellään viljaa, kun ne on ollut jo 150 vuotta viljelyssä. Heinän viljely alkoi vasta 1800-luvun lopulla, siihen saakka korjattiin luonnon niityiltä karjalle rehu, järven rannalta ja luonnon niityiltä.

Turvetta kuivikkeeksi

Minäkin olen nostanut suosta turvetta lapiolla alta kymmenvuotiaana lehmille kuivikkeeksi. Ja nyt kun kävelen siellä samalla suolla niin siellä on 25 metriä pitkiä mäntyjä. Siinä oli kolmella tilalla turvelohkot ja siellä oli ladot mihin ne kannettiin ne turpeet ja talvella niitä sieltä hevosella haettiin. Ja se että karjanlanta oli niin arvokasta, että se imeytettiin turvepehkuihin ja pahnoihin. Kaikki työ oli raskasta, mutta se tehtiin hymyillen. Ja hyvin nukutti illalla, kun nosti päivän pikku poika isolla pajassa tehdyllä lapiolla turvetta penkaalle, ja sitten siitä se nostettiin aidalle kuivumaan ja sitten, kun se oli kuivunut se kannettiin sinne latoon ja talvella tuotiin kotiin ja myllytettiin hienoksi. Meillä on vieläkin tallella, se oli sellainen mylly, jota pyöritettiin traktorin perässä. Se on semmoinen, kymmenen senttiset piikit ja kauhea melu ja pöly tuli, siihen meinas pölyyn lähes tukehtua.

Portaan kylän myllyt

Reissut myllyille oli ihania. Se oli sellainen sanonta, kun isännät näki tielle, että naapuri menee hevosella myllyyn, niin isäntä katsoi perään ja sanoi, että myllyyn pitäisi mennä, pitäisi mennä kahdellakin hevosella, mutta kun ei ole yhdelläkään kuormaa. Eli se oli sosiaalisen kanssakäymisen kannalta tärkeä paikka ja esimerkiksi mun isoisä otti aina mut myllyyn mukaan ja tiesin, että siellä on muidenkin talojen mun ikäisiä poikia tai tyttöjä ja meillä oli siellä hauskaa, leikittiin kaiken maailman mahdollisuuksien uhkarohkeita, laskettiin muun muassa sellaisilla itsestehdyillä kaukaloilla kauheaa vauhtia, mutta ei kukaan hukkunut. Juostiin tukkisuman päällä keväällä, kun joki oli täynnä puita, se oli sitä aikaa, meidän lapsuutta. Viimeinen mylly paloi muistaakseni -59 ja sen jälkeen oli vielä pari muuta, mutta kyllä ne siinä, kun sähkö tuli taloihin, niin sitten loppui myllytkin. Alun alkaen myllyjä on ollut meidän kylän alueella muistaakseni seitsemän tai kahdeksan kappaletta, jokaisessa vähänkin isommassa purossa oli vesimylly. Ja sieltä uitettiin Forssaan halot ja tukit, olen vielä tämän uittomankin täällä nähnyt. Koko kylän väki oli uitossa, talvella kaadettiin puut ja halot ajettiin jokirantaan ja jälle, ja ylhäältä läh-

dettiin tuomaan tukkeja alaspäin ja sitten ne lopulta päätyi Kuivajärven suulle ja Pyhäjärvelle ja sieltä sitten yhtiön hinurit veti ne järvien yli lauttoina. Sitten ne oli joessa ja Forssa yhtiön saha siitä sitten otti ne ja sahasi kesän aikaan ja syksyllä oli joki tyhjä.

Tietoa ja taitoa maaseudulta

Minulle maasepät ja suutarit ja räätälit oli huippuammattilaisia, kun ei tiedetty kännyköistä vielä mitään. Ja sepäthän oli taiteilijoita. Koneita maataloille ryhdyttiin ostamaan sodan jälkeen, siihen saakka kärryt ja hevosen valjaat tehtiin nahkurinverstaalla ja kärrynpyörät tehtiin pajalla, ne ringit, ja puuseppä teki kehät ja ite värkättiin reet. Kyllä mä olen sen ajan nähnyt, kun suurin osa, oikeastaan koko ajokalusto, kärryt ja muut niin ne tehtiin kotona ja kylällä. Nahkuri teki ensin nahkat ja ne vietiin suutareille, suutarit teki valjaat, ja mun ensimmäiset kengätkin on tehnyt suutari. Vieläkin se suutarinverstaan nahkan ja pikilangan tuoksu, vieläkin reagoin siihen kun ajan siitä paikasta ohi. Harmi, että se suutarinversta on purettu, nahkurinversta vielä on.

Tarinoita

Tammelan kansallispuistojen maisemista

Tammelassa, Lounais-Hämeessä sijaitsee kaksi kansallispuistoa, Liesjärven ja Torronsuon kansallispuistot. Liesjärven kansallispuiston alueella on asuttu jo kivikaudella. Kansallispuiston keskeisin nähtävyys on vanha metsänvartijatila, Korteniemen perinnetila, jossa vaalitaan kulttuuriperintöä ja eletään 1910-luvun mukaisesti. Kynäräjärven rannalta löytyvät historiallinen kulkuväylä Kynäränharju sekä Hyypiön kämpä, joka rakennettiin aikoinaan Metsähallituksen suonkuivatusosaston työnjohdon tarpeisiin (Metsähallitus 2022c; Museovirasto 2022b; Museovirasto 2022c). Korteniemen met-

sänvartijatilan menneisyydestä ja Lönngrenin metsänvartijasuvusta on kerrottu kattavasti Metsähallituksen Korteniemen metsänvartijatila-julkaisussa (Vauramo 2004). Ruis oli Tammelan yleisin viljelykasvi vielä 1800-luvun alussa (Jaakkola 2006), ja ruis liittyy olennaisesti myös Korteniemen historiaan sekä nykypäivään.

Torrnsuon kansallispuistossa sijaitseva Torrnsuo on Etelä-Suomen suurimpia ja edustavimpia soita. Alueella oli laaja järvi noin 8500 vuotta sitten ja asukkaita jo kivikaudella. Torrnsuolla on ollut monipuolinen rooli Suomen elinkeinohistoriassa: suolta on niitetty saraheinää karjan rehuk-

si, kerätty turvetta ja alueelta on louhittu kvartssia ja muita mineraaleja (Metsähallitus 2009). Torrnsuon kansallispuisto perustettiin vasta vuonna 1990, mutta matkailukohteena Torro ja Torrnsuo tunnettiin jo aiemmin. Noin sata vuotta aiemmin, vuonna 1895 julkaistussa Suomen matkaoppaassa ”mineralogeille” eli mineralogiasta kiinnostuneille matkailijoille suositeltiin vierailua Torrnsuon ja Sukulan kylään. Kylien välistä mainittiin löytyvän ”räme, jolta on laaja näköala molemmille puolin”. Opas kivilouhoksille kerrottiin löytyvän kylästä (Ramsay 1895). Nykyisin Torrnsuon kansallispuistosta matkailijalle löytyy useita opastettuja reittejä, kuten Kiljamonkierros ja Suotaival.

Rantanen (1938) muisteli Forssan lehdes-
sä entistä elämää kalaisan Sukulanjärven
rannalla. Sukulanjärvi tunnetaan yleisim-
min Talpianjärvenä, joka on Torrnsuon
kansallispuistoon nykyisin kuuluva kuiva-
tettu järvi. Rantasen muistojen mukaan
Sukulan- eli Talpianjärvessä oli aikoinaan
runsaasti rapuja sekä kalaa. Kalastuk-
seen käytettiin verkkoja, rysiä ja koukkuja,
nuottaakin. Suurin osa saaliista suolattiin
ja syötiin ympäri vuoden särpimenä. Ve-
sillä liikuttiin mm. kuiruilla. Kuiru on Ete-
lä-Hämeen länsiosissa tunnettu nimitys
pienelle soutuveneelle, joka on tasape-
räinen tai molemmista päistä kapeneva
(Kotimaisten kielten keskus 2022). Tal-
pianjärven historiasta kalaisana järvenä
kerrotaan myös Jaakkolan (2006) Sukulan
kylästä kirjoittamassa historiikissa: eniten
järvestä kalastettiin ruutanaa. Järven kui-
vatus vaikutti kalojen häviämiseen, mutta
vastineeksi saatiin viljelymaata (Hämä-
läinen 1890). Myöhemmin 1900-luvulla
Talpianjärvellä oli tärkeä merkitys heinä-
järvenä: järveltä niitettiin kortetta karjan
rehuksi aina 1950-luvulle asti. Talpian ja
Sukulan kylien raja kulki järven halki, kyli-
en talollisilla oli omat osuutensa järvestä.
Heinää tehtiin omaan käyttöön, mutta sitä
myös myytiin muun muassa Liesjärvelle ja
Jokioisille (Jaakkola 2006).

Kuva 8. Kuiruja Tammelan Pehkijärven rannassa (Aaltonen 1928–1930).

Kouluun Torrolle

Kuljin 60-luvulla kouluun Torrolle jalan, ja kun autoja kulki harvoin, sain yleensä kyydin, kun nostin peukaloa. Olin 9-vuotias ja sain koulu-
kyytiin kunnalta 50 markan avustuksen. Auto-
ja ei mennyt eli hyötyä siitä ei ollut. Kävelin tai
hiihdin suon yli 7 km.

Kiljuntaa Kiljamolla

Kiljamon suosaari on saanut nimensä ajalta, jona sen ohi kulki vain polku suolla. Kulkijat
kuulivat yöllä saaren kohdalla kiljuntaa ja pel-
käsivät paikkaa. Ehkä konkelot hankasivat toi-
siinsa.

Torronsuon tiet

Sehän on mystinen paikka ollut pitkään, se taitaa olla Etelä-Suomen suurin kohosuo. Ja kyllä mulla on sellaisia muistikuvia, että ne tiet oli hyvin erilaisia mitä ne nyt on, kuljettiin enimmäkseen hevosella ja ne oli raskaassa ajossa talviteinä, jolloin ne jäädytettiin. Nythän se Torrnsuon läpi kulkeva tie painuu sinne suon sisään ja suo on monta metriä korkeammalla kuin tienpinta. Olen käynyt kävelemässä, hiihtämässä, karpaloita käytiin hakemassa kevättalvella, kun alkoi ensimmäiset laikut tulemaan. Sehän on silloin parhaimmillaan se marja, kun se paljastuu lumen alta. Ja olen minä ollut niiden rantapeltojenkin viljelytöissä mukana. Hyvinhän se meni, sieltä on kuitenkin hyvä vedenlasku tämän Pyhäjärven ja Loimijoen kautta ja Kalliojärvi ja Talpianjärvi, nehän pidetään pumpuilla ne vedenkorkeudet alhaalla, niitähän on viljelty ainakin 1800-luvun alusta lähtien. Nyt kun on nautakarjatalous hävinnyt, niin ne on pääsääntöisesti viljapeltoina. Kaurahan on nyt trendikasvi, aikaisemmin se ei kelvannut kauppaan lainkaan, niin nyt se on joinakin syksyinä arvokkain myyntikasvi mautiloilta.

Metsäherralle huussi

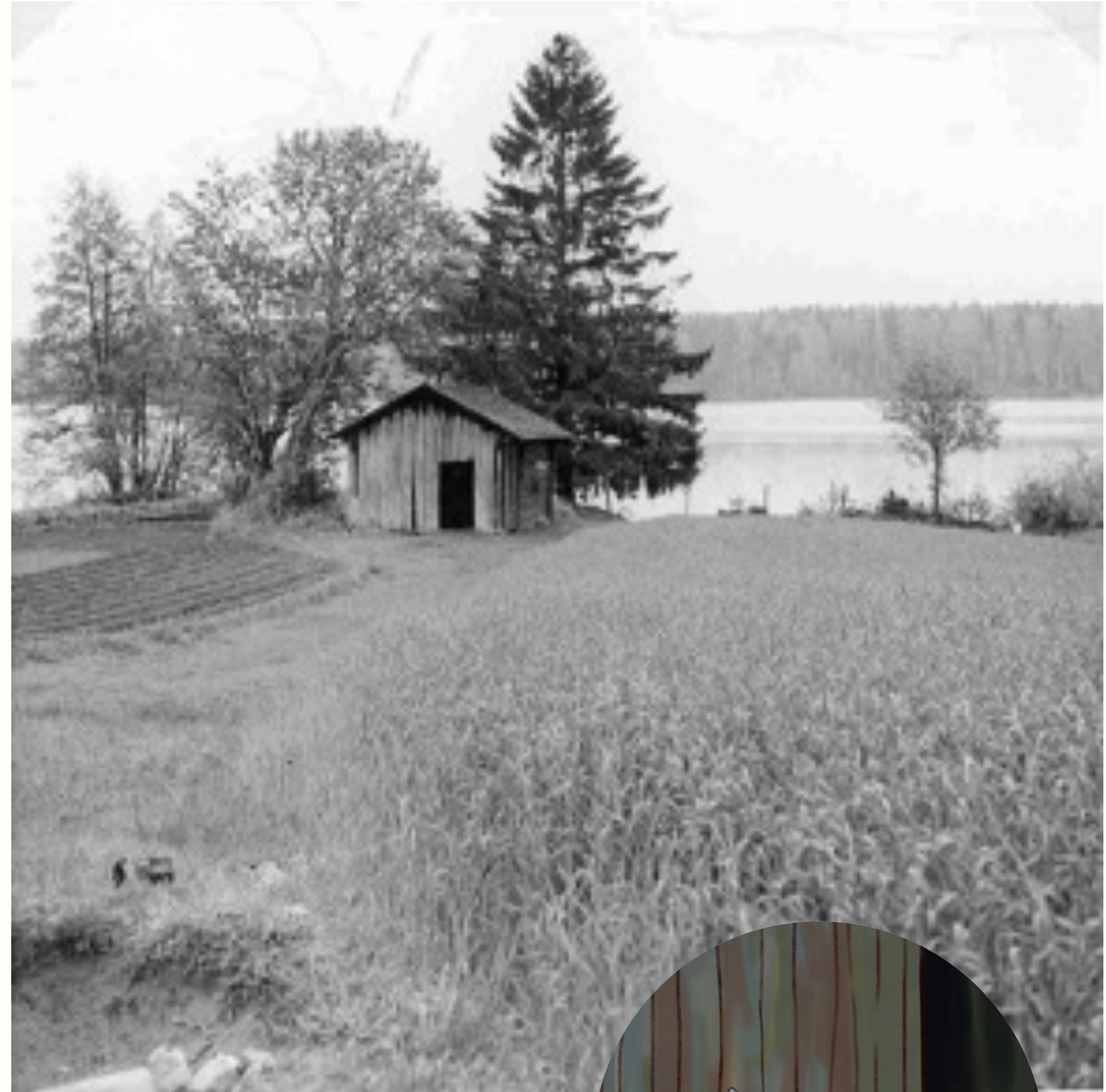
Tuossa varmaan 2000-luvun alussa perinnetilalle tuli käymään semmonen iäkäs herra, joka kertoi hänen isänsä olleen metsänhoitajana Metsähallituksella, Korteniemi kuului hänen työalueeseensa. Siellähän kävi ne metsänhoitajat aina määrävuosiin tarkastamassa ja toiset piti siellä koiriansa, kun siellä oli semmoinen koiratarhakin siinä kuistin tuvanpuoleisella sivulla. Hän oli päässyt 6-vuotiaana vuonna 1928 isänsä kans sitten sinne. Ja metsäherrathan nukkui siellä salissa aina, missä on ne tiedettävästi Suomen vanhimmat tapetitkin, se oli jo silloin tapetoitu niillä hienoilla sinikukkaisilla tummanruskealla tapetilla. Isä nukkui siinä sivussa vedettävällä ja hän pikkupoikana kuuden vanhana joutui nukkumaan siellä jalkopäässä poikittain. Isänsä tartti käydä yöllä vessassa ja Korteniemessä ei ollut huussia ollenkaan, että siellä naiset kävi navetassa ja miehet navetan takana - mutta tämä metsänhoitaja oli sitten askin kanteen piirtänyt piirrustuksen, että mimmoinen huussi pitää tehdä. Ja että se pitää tehdä keskelle pihaa, että suora sihti on sitten siitä ulko-ovelta, kun hän joutuu syksypimeällä yöllä menemään sinne huussiin. Ja sen takiahan se on niin ihmeellistä, kun yleensä huussit on jossain pihan perällä, mutta Korteniemessä se on keskellä pihaa. Kun metsäherra tartti sellasen, kun yöllä meni vessaan, niin sinne piti helposti osata talon ovelta.

Korteniemen savusauna

Savusauna oli tärkeä rakennus entisaikaan, siellä paitsi synnyttiin ja synnytettiin, tietenkin lauantaisin kylvettiin. Korteniemen saunassahan ei ole ollenkaan lauteita, kun se on vanha mallassauna. Silloin kun kylvettiin, niin sinne parvelle vietiin irtopenkit. Se oli lauantaisin se sauna ja kun siellä on iso parvi lauteitten asemasta niin siellä tehtiin sitten maltaat, mämmi- ja kaljamaltaat, ja talkkunajauhot, niitä minäkin olen joskus siellä savustanut. Elikkä keitettyä kauraa ajanut saunanparveen ja lämmitänyt sitten saunaa, että ne on saatu kuivaks. Ja sitten ne on vasta viety puristajaan ja jauhettu talkkunajauhoksi taikka piepoksi, niin kuin Tammelassa sanotaan. Siellä saatettiin kuivata pellavat kans, ja sitten tosiaan kuppari ja hieroja kävi siellä ja vainajat siellä myös pestiin.

Savusaunan haltija

Toissa keväänä tuli kaksi aika iäkstä, oikein herrasmiehen näköistä miestä siihen Korteniemen pihaan, ja kysyi multa, että kuinkas sä plikka lämmität tota savusaunaa. Jos huomenna mennään saunaan niin tänään lämmitän sitä jo jonkun verran ja huomenna sitten kovemmin. Kun aina tahtoi kiuaskivet haljeta, jos kerrasta kylmästä kuumaksi sen lämmitti. Ne vanhat herrat sanoivat, että oikein teen, että kahtena päivänä lämmitän, mutta se eka päivä on haltijalle. Ensiksi sauna pitää lämmitää saunahaltijalle ja sitten vasta väelle. Ennen meillä oli epäonnea varmaan, kun me lämmitettiin se vaan kerralla, niin meillä halkes kivet niin, että me jouduttiin todella usein, melkein harva se vuosi latomaan uudelleen. Nyt nämä kivet ovat kestäneet ja säilyneet jo 10 vuotta - ne on lämmitetty haltijalle sopivasti.

Kuva 9. Korteniemen vanha sauna kotikuusineen ja pihlajineen (Lahti 1950–1959).

Kuva 10. Hevosponttuu Tammelan Liesjärvellä (Karvonen 1924).

Korteniemen tavaroiden tarinat

Tuli vielä mieleen tuosta, mitä siellä perinnetilalla oppii. Minä oon siellä perinnetilalla ollut kansalusta asti niin varmaan pari vuotta sitten joku pariskunta tuli siinä pihalla mua vastaan ja sano että sä oot ollu kauan täällä, mitä oon oppinu? Mietin että niin, mitä tässä on oppinut, niin varmaan se kai se paras oppi on ollu, että kun ennen sitä tavaraa oli niin vähän ja kaikki itse tehtyä, niin jokaisella esineellä oli tarina. Tiedettiin, että kuka kaatoi männyn, josta tuo sänky on tehty, ja

minä päivänä, kauanko se kuivui ja kuka sen sahas. Ja kuka teki sängyn ja minä vuonna se valmistui. Ja itsekin kun tekee noita tekstiilejä siellä voi sanoa, että tämä on lita-lampaan villaa. Ennen vanhaan kudottiin talvella ja kehrättiin syksyllä, mutta nyt tehdään kaikki kesällä, kun perinnetilalla on vaan toukokuun alusta syyskuun loppuun. Mutta kumminkin niille kaikille tekstiileille siellä on tarina.

Metsänvartijan paikka

Siellä salissakin on se vanha metsänvartijan pöytä, alkuperäinen, siellä on sellaiset salalokerotkin, jossa kai ennen vanhaan oli kartat. Ja onhan siellä tuvassa Aukustin tekemä sivustavedettävä sänky, jossa varmaan nukkui pari kolme henkeäkin, kun laskujeni mukaan 1910-luvulla siellä asui 13 henkeä eikä siellä kyllä jokaiselle omaa sänkyä mahdu millään. Kolme kai siellä oli yleensä siinä tuvassakin vaan. Se on hienoa, että muutamia vanhoja tavaroita sinne on saatu, kun viimeinen metsänvartija, Aarne Lönngren piti huutokaupan, kun muutti pois 1980, siinä meni paljon sitä vanhaa tavaraa, mutta jotain tosiaan on saatu sitten sinne takaisinkin. Sekin saatiin takaisin sinne se Aukustin tekemä harmaa sivusta vedettävä. Aukusti istui kuulemma siinä sohvalla sillain sivuttain, kun se on seinän vieressä se sivustavedettävä. Siinä on semmoiset kädensijat päissä niin hän istui siinä päässä ja kädensijan yli söi ruokansa. Se oli se metsänvartijan paikka, isännän paikka siinä.

Metsänvartijaksi

Mä oon sitä kysellykin joskus, että millai siitä Aukustista just tuli metsänvartija, kun Kallella ja Agathalla niin niillä oli kaksi poikaa, Oskari ja Aukusti. Että millai siitä Aukustista just tuli metsänvartija eikä Oskarista. Niin kai se oli vähän sitten semmonen, että metsänvartijan piti olla ruumiinsa puolesta terve ja voimakkaassa iässä ja hyvämaineinen. Niin Aukusti oli kai kova työmies, että silläkin oli paljon sisaruksia ja siellä oli paljon naisväkeä, niin jos tuli varmaan jotain erimielisyyttä taikka muuta niin ei se ruennu väentää, se meni vaikka sitten pajalle tekemään jotain hommaa. Että oli semmonen säyseä luonne ja ahkera työmies.

Lasten leikkejä Korteniemessä

Kun oon Korteniemessä ollut 30 vuotta ja silloin viimeisinä vuosina siellä eli vielä se viimeinen metsänvartija. Kyselin, että millä ne leikki pieneinä, kun sielläkin mukuloita oli monta. Siellä ei niin kauheasti kuulemma leikitty, että se oli pienestä asti sitä, että vie mennessäs, tuo tullessas. Laskeämpäriä ja vettä ja poltinpuuta ja mitä milloinkin piti hakea kellarista taikka muualta. Mutta minä sitten, että eikö mitään sellaista leikkiä ollut, niin kyllä sitten vähän silmä kirkastui kun muisteli että juu, hän keräsi metsätyömiehiltä tyhjäksi jääneitä tupakkarasioita ja keräsi niihin omia aarteitansa. Isänsä poltti kessua ja kasvatti sitä siellä talon takana, mutta sitten siellä oli paljon niitä metsätyömiehiä ja ne poltti kessua taikka piippua ja niillä

oli sitten sitä ostettua piipputupakkaa. Korteniemen renginkaapissakin on semmonen vanha hieno, oikein paksusta pahvista tehty tupakkarasia ja siellä on vielä vanhat presutkin (tupakkapurut) jäljellä. Mutta se rasia on tosi kaunis, semmonen kämmenen kokoinen, vähän reilumpi soikea rasia.

Metsänvartijan häämatka

Väki on kyllä kertoneet, että ei se niin vaan Aukustin ja Annan naimisiinmeno onnistunutkaan, kun ne meni naimisiin 1901. Korteniemessä ei ollut tietä ja pappilaan piti päästä. Korteniemestä piti ensiksi mennä toiselle puolelle järveä. Ja se tuntuu kyllä uskomattomalta, että siinä Korteniemen rannassa oli semmoinen pontto, semmoinen jonkinlainen lautta, jolla hevonenkin vietiin järvestä yli. Kyllä sen hevosen tartti olla aika lauhkee että se suostui johonkin ponttooseen meneen. Ja miten se saatiinkin sitten yli niin en tiedä, kun en ymmärtänyt kysyä silloin paremmin. Toisella puolen järveä meni sitten tie ja sitä pitkin Anna ja Aukusti menivät pappilaan. Mutta pappilla oli vieraita eikä hän suostunut vihkimään heitä. Aikamoinen juttu, jos tullaan järven yli ja sitten vielä 25 kilometriä sen aikaisilla teillä ja hevospelillä pappilaan niin he joutui tulemaan tyhjin toimin takaisin ja vasta seuraavalla reissulla sitten pappi heidät vihki. He halus kertoa tän esimerkkinä siitä, että kuinka vähäarvoisina pidettiin maattomia ihmisiä niin kuin metsänvartija oli, kun kerran Metsähallituksen talossa ja mailla eleli.

Korteniemen kummitukset

Korteniemessä, siellä on vähän semmoisia kummitusjuttuja. Nämä monet kummitusjutut on tapahtunut pian sen jälkeen, kun sieltä muutettiin vuonna -96 Saksan perhe, se viimeisen metsänvartijan poika perheinensä, pois. Silloin perinnetilan alkuvuosina, kun mä olin siinä tuvassa, niin kuulin sieltä kangaspuun nurkasta päin puhetta. Kävin muutamankin kerran katsomassa ulkona, että onko siellä joku, mutta ei siellä ketään ollut enkä saanut siitä puheesta selvää, mutta siellä vaan joku puheli. Ja sitten tämä toinen kesäemäntä, mun työkaveri sanoi, että aina kuuluu puhetta sieltä kangaspuiden nurkasta. Jos hän on yksin töissäkin niin hän on vaan pihahommissa, että ei hän siellä tuvassa oo, kun siellä koko ajan puhutaan. Mutta enää sitä ei kuule. Yksi työkaveri kuuli yhtenä aamuna selvästi, että kuiskattiin "Anna, Anna" ja hän luuli, että siellä joku pyytää häntä katsomaan jotain, häntä ihan niin kuin kutsuttiin sisälle. Ketään ei ollut missään. Sehän oli Anna se Aukustin vaimo. Silloin perinnetilan alkuvuosina yhtenä aamuna työkaverini lämmitti aikaisin savusaunaa tapahtumapäivää varten ja hän oikaisi kamarin sänkyyn, siihen iankaikkisen vanhaan tolppasänkyyn. Ja kun hän meni siihen niin hänelle ilmestyi Kalle ja Agatha, se ensimmäinen metsänvartija ja hänen vaimonsa. He seisoivat siinä sängyn vieressä, eivät puhuneet mitään - se oli ihan hyvä kohtaaminen. Työkaverini vaan heti tiesi, että ne on Kalle ja Agatha, vaikka me ei edes valokuvaa olla nähty niistä. Ja kyllä ihan tänä vuonnakin meidän yks kesäemäntä, eikä hän ole ainoa, joka näkee semmoisen pitkän tumman

miehen siinä kotopellon laidassa. Aina kun hän näkee sen, niin sitten kun hän katsoo uudestaan, niin sitä ei ole. Ja just eilenkin toinen ihminen sanoi, että hän näki kans, se on tämmöinen uudempi selittämätön juttu.

Syysviljaa

Nyt se on sitten ollut perinnetila elokuun ensimmäisestä päivästä 1998, edelleen me koitetaan siellä korjata satoa ja perinnetilan päätarkoitushan on se kulttuuriympäristön ylläpitäminen mitä silloin metsänvartija-aikana sinne syntyi. Kun siellä karja laidunsi ja peltoja viljeltiin ja osa oli tietenkin aina kesannolla kuten meilläkin. Ja me ollaan sitäkin puolta vaalittu, että me viljellään vaan niitä vanhoja lajikkeita, mitä silloin noin 100 vuotta sittenkin on ollut. Ja yks on Aunus-ruis, me ollaan sen virallinen ylläpitäjä eli geenipankki ja sekin liittyy just siihen vanhan ajan ympäristöön. Syksyllä se ruis kylvetään ja kyllä tämä ilmastonmuutos on tehnyt sen, että se täytyy nykyään kylvää kyllä myöhemmin, kun syksyt on niin turkasen lämpimiä. Ennen sen kylvi jo 10. elokuuta Laurin päivään tai viimeistään 24.8 Pertun päivään mennessä, mutta kyllä mä nykyään kylvän vasta syyskuussa. Kun syksy jos on lämmin niin siihen rukiiseen se kahukärpänen ja vie sen koko sadon. Syksyllä kun sen kylvää ja sitten se tuossa kasvaa ja aina heinä-elokuussa se leikataan, usein viikatteella. Kyllä se tuo nykyihminen on semmoinen, ettei sen pää meinaa sitä sirpillä leikkaamista kestää, kun se on niin turkasen hidasta. Siellä kun meillä varsinkin pe-

rinnetilan alkuvuosilla oli noita vanhempia talkoomiehiä, niin meillä oli sellainen mies siellä monet monet vuodet, parisenkymmentä vuotta se oli varmaan siellä talkoissa. Ja muistan, että se oli niitä ensimmäisiä talkoita, oltiin aika tiukka päivä ahkeroitu siellä pellolla, paitsi leikattu se vilja, sidottu lyhteiksi ja koottu kuhilaiksi ne lyhteet ja aina semmonen melkein 15 lyhdettä oli yhdessä kuhilaassa. Sitten mentiin syömään niin kuin talkoissa tietenkin kuuluu ja yhtäkkiä huomattiin, että missä hän on, kun ei se tullutkaan syömään. Ja sitten kun meni pellolle kattoon niin siellä se keräsi tähkäreitä. Kun ainahan siitä katkeaa vähän tähkäreitä tai karisee niin se keräs niitä vielä, että ei homma oo vielä valmis. Hän kun oli 40-luvulla sodan loppuvaiheessa taikka jälkeen syntynyt niin heillä oli ollut hyvin köyhä koti. Hän oli pikkuveljensäkin kanssa ollut pois koulusta ja mennyt jonkin isomman tilan pelloille keräämään tähkäreitä niin sai sitten vähän parempaa ruokaakin palkaksi kuin mitä kotona oli tarjolla. Niin kyllä se veti taas aika hiljaiseksi, kun nykyään leipää saa kaupasta ja sitä aina kuivuu pussin pohjallekin ja kaikki on niin suurpiirteistä. Kun miettii sitä entisajan työtä, kun ei ollut tietä eikä rahaa eikä sähköä niin kaikki mitä sulla oli, oli kiinni siitä mitä sitten omalla viljelytyöllä, karjanhoidolla ja metsästyksellä, kalastuksella ja keräilemisellä sai. Niin kyllä nuo aina opettaa nuo kohtaamiset tuolla.

Sanontoja ja loitsuja

Kun sato, on mato, hämähäkki, tyhjä säkki. Sen jälkeen, kun ruis on leikattu ja sidottu ja koottu kuhilaalle, niin sitten, kun se siitä vielä vähän kuivuu ja tuulentuu pellolla, niin se ahdataan riiheen. Ja riihi lämmitetään muutama päivä sitten sen mukaan, kuinka se saadaan riiheen. Kovin kuumaksihan sitä ei saa päästää, ettei siitä mene sitten itävyys siitä jyvistä. Siitä, kun ne sinne riihenparkille ahdataan tiukkaan ja tähkäreitä kattoon päin elikkä se olki, se alapää mikä maata vastenkin on, niin se on alaspäin ja jos on kosteeta niin sieltä rupee vesikin valumaan sinne riihen lattialle. Ja sieltä rupee rapina kuulumaan, rips raps rips raps, niin kyllä se aika lailla pitää paikkansa, että sieltä tulee jotain matoja ja öttiäisiä, jos on hyvä sato, ja sitten vaan hämähäkkejä, jos on huono sato. Eli hämähäkki, tyhjä säkki.

Tämmöisen loitsun olen kuullut, jos haava tuli:

*sianpaska sitteeks,
harakanpaska hauteeks,
koiranpaska koristeeks,
kananpaska kaunisteeks ja
kolme sylkäystä siihen
ja käsi päälle,
kyllä se paranee.*

Tervanpolttoa Korteniemessä

Liesjärven kansallispuiston rantoja olen katsellut mökin ikkunasta vuodesta 1959. Alue oli vaikeakulkuisista metsikköä, eikä siellä vierailtu kuin hiekkarantaisissa poukamissa veneellä uimaan ja eväitä syömään. Metsissä ei ainakaan lasten annettu kulkea. Mutta Korteniemeen tehtiin 1960-luvulla jokakesäinen veneretki tervanpolttoa katsomaan. Kun tervahauta sytytettiin, kerääntyivät alueen ”kanta-asukkaat” sekä Liesjärven rantojen mökkiasukkaat kuin torille konsanaan toisiaan tapaamaan ja kuulumisia vaihtamaan. Monien ihmisten tapaaminen rajoittui tuohon kerran kesässä tapaamiseen. Ei ollut somea eikä mökeissä puhelimia.

Marjassa Liesjärvellä

Liesjärvellä elämä on perustunut aina metsätalouteen ja järvien ja kalastuksen hyödyntämiseen ja muiden luonnontuotteiden keräämiseen. Liesjärvellä käytiin marjassa, poimittiin puolukkaa ja mustikkaa, erityisesti puolukka oli sellainen. Se kuului maalaistalon jokapäiväiseen ruokaan se survotettu puolukka ja puolukkahan on siitä hieno marja, että se ei tarvitse mitään lisäaineita, kun se survotaan puutiinuun, niin se säilyy siinä sitten kesään, kevääseen saakka. Eikä edes jäädy, kun se on niin hapan. Läkisoosin kanssa, puolukka teki siitä vähän inhimillisemmän, siitä iankaikkisesta läkisoosista. Mitäs maalaistalossa oli, ruisleipä, meijerivoi, piimä meijeristä saatiin ja maito, kuoripäälliset perunat ja läkisoosi, eipä siinä paljon muuta ollut. Vihannekset tuli ruokapöytään vasta 60-luvulla.

Kyynäränharjun tragedia

90-luvun alkupuolella tervasin siltaa siinä Kyynäränharjulla, siinä kun on sellainen kapea juova, ja se harju on vain muutaman metrin leveä siltä kohdalta. Siinä on semmoinen pieni puinen kävelysilta, ennenhän siitä on kuljettu autollakin. Kun sitä siltaa siinä tervasin siihen tuli joku paikallinen pariskunta veneen kanssa juttelemaan ja kysyi, että tiedätkö, mistä Kyynäränharjun nimi on peräisin. Ja ne sanoivat, että se liittyy siihen hakkapeliitta-aikaan, kun Tammelestä lähti paljon hakkapeliittoja sotimaan, kun se on vanha kulkuväylä. Tämmöinen hakkapeliitta oli ratsastanut siitä harjua pitkin ja juuri siinä juovan kohdalla hevonen oli pillastunut jotain. Ja sotilas oli tippunut hevosen selästä ja hukkunut siihen, vaikka siinä on vain kyynärän verran vettä eli semmoinen noin puoli metriä. Tästä tragediasta, että sotamies on kuollut hukkumalla kotomaahansa, on tullut Kyynärä-nimi.

Kalojen tanssia Kyynäränharjulla

Kyynäränharjun sillalla syksyllä 2012 seurasin pienten kalojen tanssia. Aivan sillan kupeessa, siinä, mihin lyhykäinen Kyynäränjuovan virta laskee vetensä, toistui lyhyin väliajoin hauska näytelmä: kymmenkunta pientä kalaa (Muikkujako? Vai kuoreita?) hypähti täydellisessä ympyrämuodostelmassa, yhteisestä keskustasta ympyrän kehälle, kuin mikäkin taitouintijoukkue. Seurasin esitystä aikani ja ihmettelin, mikä kalat saa noin hyppimään. Oliko kyse kuturituaalista? En tiedä. Varmaan tähän olisi voinut saada asiantuntevan selityksen vaikkapa radion luontoillasta, mutta säilytän itselläni sittenkin mieluummin mysteerin, ja ajattelen kalojen tanssineen omaksi ilokseen.

Hyypiön kämpän säännöt

Onkohan siellä Hyypiön kämpällä vielä ne kämpän säännöt, kuinka siellä tulee käyttäytyä. Kun se oli vanha suo-ojureitten kämpppä. Mulla on jäänyt sellaiset kohdat siitä ainakin mieleen, että hevosia ei saa rääkätä. Mutta sitten oli myös ainakin, että yläpediltä ei saanut syljeskellä ja radiota kuunneltaessa mielipiteistä on keskusteltava maltillisesti.

Suo-ojurit

Kun Suomi säilytti itsenäisyytensä, niin meillä oli valtava urakka edessä 1945 ja siitä 50-luvun alkuun saakka. Valtavat sotakorvaukset, puoli miljoonaa ihmistä vailla asuntoa ja elämää, melkein 100 000 invalidia ja ruokaa ei ollut eikä sitä ollut varaa mistään ostaa. Niin mihin muuhun Suomi tukeutui kuin maahan? Raivattiin peltoja ja perustettiin tiloja. Ja se suo-ojitus, niihin työllistettiin sodasta palanneet nuoret miehet ja ne lapiolla kaivoi ne ojat, monet niin, ettei ollut kuin yksi käsi. Joku sanoi, että miksi suopellolla ei kasva puut ja vastaus oli, että kun se pelto raivattiin käsin, niin siihen valui niin paljon suolaista hikeä, että siinä ei puu kasva.

Matkalle kulttuurimaisemiin

Kuva 11. Matkailijoita Vuolenkoskella Iitissä (Pietinen 1936).

Kaikki tässä julkaisussa kerrotut tarinat liittyvät paikkoihin, jotka ovat nykyisin tunnettuja myös matkailu- ja retkikohteina. Tutustu kohteisiin ja suunnittele oma päiväretkesi tai pidempi vierailusi kulttuuriperinnöstämme kertoviin maisemiin:

Asikkala

www.asikkala.fi/matkailu-ja-tapahtumat

Hollola

www.hollola.fi/visit-hollola

Lammi ja muut Kanta-Hämeen matkailukohteet

www.hamewiki.fi

Liesjärven, Torronsuon ja Päijänteen kansallispuistot ja Evon retkeilyalue

www.luontoon.fi

Tammelan matkailukohteet

www.visitforssaregion.fi/matkailu/kayntikohteet/kayntikohteet-tammela

Muut Päijät-Hämeen matkailukohteet

www.visitlahti.fi

Tarinoita muualta

Hämeen luontokohteisiin liittyviä tarinoita ja kylien historiaa on koottu ja kuvattu lukuisiin julkaisuihin ja historiikkeihin, joita kaikkia ei ole mahdollista mainita tässä julkaisussa. Tämän pienimuotoisen tarinapankin tarkoitus on täydentää jo kerrottuja ja tallennettuja tarinoita.

Tässä on muutamia hakupalveluita ja tietokantoja, joiden kautta voit etsiä alueen, kylien tai luontokohteiden historiasta, tapahtumista ja henkilöistä tai aineettomasta kulttuuriperinnöstä kertovia julkaisuja, kuvia ja muita lähteitä kirjastojen lisäksi.

Finna

www.finna.fi

Hakupalvelu, josta löydät kiehtovia aineistoja arkistoilta, kirjastoilta, museoilta ja muilta toimijoilta.

Häme-Wiki

www.hame-wiki.fi

Kansalliskirjasto - Digitaaliset aineistot

www.digi.kansalliskirjasto.fi

Digikirjastot - Yleisten kirjastojen digitoimaa aineistoa

www.kirjastot.fi
www.digikirjastot.fi

Museovirasto - Elävän perinnön wikiluettelo

www.wiki.aineetonkulttuuriperinto.fi

Museovirasto - Kulttuuriympäristön palveluikkuna

www.kyppi.fi

Päijät-Häme Wiki

www.paijat-hamewiki.fi

Suomen Kirjallisuuden Seura

www.finlit.fi

Lähteet

Asikkala. 2022. Kahden kanavan kunta. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa <https://asikkala.fi/matkailu-ja-tapahtumat/nahtavyudet-ja-kulttuurikohteet/kahden-kanavan-kunta/>

Aaltonen, E. 1934. Vanhoja helavalkeeketoja Tammelassa. Teoksessa Forssan Lehti 7. Kotiseutukuvauksia Lounais-Hämeestä. Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistys. 27-29. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa <https://www.forssanmuseum.fi/client/forssanmuseum/userfiles/kotiseutukuvauksia-17-1934.pdf>

Forssan kaupunki 2022. Forssan historia. Viitattu 9.1.2023. Saatavissa <https://historia.forssa.fi/>

Hakkapeliitta. 1936. Viipurin pamaus historian, taiteen ja kirjallisuuden kuvastimessa. Nro 48, 9. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot. Viitattu 9.1.2023. Saatavissa <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/1108818?page=9>

Heimo, A., Juvonen, T. & Kurvinen, H. 2021. Opas muistitietohaastattelun tekemiseen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa <http://hdl.handle.net/10138/333970>

Hokka, T., Häkkinen, I., Kolkka, M., Korhonen, P., Lindberg, H., Sipilä, A., Viitala, R. & Vuori, P. 2012. EVO 150 – metsän opetuksia. Hämeenlinna, Hämeen ammattikorkeakoulu.

Hollolan kotiseutuyhdistys. 2015. Myytävät tuotteet – Hollolan kotiseutukirjat. Viitattu 5.1.2023. Saatavissa <https://www.hollolankotiseutuyhdistys.fi/yhdistys/julkaisutoiminta/>

Härkätie-yhdistys ry. 2019. Hämeen Härkätie. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa <https://www.harkatie.com/>

Jaakkola, A. 2006. Sukulan kylä Talpian järven rannalla. Urjala: Arkkiset.

Josef-Hämäläinen, E. 2003. Päijätsalon osuuskunta: Päijätsalon matkailijapuistosta Päijänteen kansallispuistoksi 1912–2002. 2. uud. p. Sysmä: Päijätsalon osuuskunta.

Lammi-Seura. 2023. Lammi-Seuran myytävät tuotteet. Viitattu 9.1.2023. Saatavissa <http://www.lammiseura.net/tuotteet.html>

Lehtonen, O-P. 1999. Kenen puolesta – ketä vastaan? Tammelan suojeluskunta valkoista Suomea luomassa 1918–1939. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, historian laitos.

Lepistö, M. 2015. Toivo Pylväläinen: Päijänteen erakko. Sysmä: Sysmän Kirjakylä.

Leppänen, A-R. 2007. Päijänteen kansallispuiston Haapasaaren rakennetun kulttuuriympäristön selvitys 2007. Hämeen ympäristökeskus, Hämeenlinna.

Lounais-Hämeen kotiseutu- ja museoyhdistys. Julkaisut. Viitattu 9.1.2023. Saatavissa <https://lounaishame.fi/julkaisut>

Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistys, Kytölä, A., Korpijärvi, V., Viljanen, E., Lehmissaari, U., Pylkkänen, K., . . . Tanninen, S. 1959. Kotiseutukuvauksia Lounais-Hämeestä XXXVI. Forssa: Lounais-Hämeen kotiseutu- ja museoyhdistys. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa <https://www.forssanmuseum.fi/client/forssanmuseum/userfiles/kotiseutukuvauksia-36-1959.pdf>

Marsio, L. & Kivilaakso, A. 2017. Johdanto. Teoksessa: Kivilaakso A. & Marsio, L. (toim.). Elossa – Luonto ja elävä kulttuuriperintö. Museovirasto. 7–15. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa <https://www.aineetonkulttuuriperinto.fi/assets/PDF/elossa-Luonto-ja-elava-kulttuuriperinto.pdf>

Masonen, J. & Heikkinen, M. 1998. HÄMEEN HÄRKÄTIEN INVENTOINTIKERTOMUS 1986 -1987. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=100452&ttyyppi=pdf&kansio_id=0

Metsähallitus. 2009. Torronsuon kansallispuiston hoito- ja käyttösuunnitelma. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja. Sarja C 53. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa <https://julkaisut.metsa.fi/assets/pdf/lp/Csarja/c53.pdf>

Metsähallitus. 2022a. Päijänteen kansallispuisto. Luontoon.fi. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa <https://www.luontoon.fi/paijanne>

Metsähallitus 2022b. Evon retkeilyalue. Luontoon.fi. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa <https://www.luontoon.fi/evo>

Metsähallitus. 2022c. Liesjärven kansallispuisto. Viitattu 21.11.2022. Luontoon.fi. Saatavissa <https://www.luontoon.fi/liesjarvi>

Museovirasto. 2022a. Hollolan kirkko. Kulttuuriympäristön palveluikkuna Kyppi.fi. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa <https://www.kyppi.fi/to.aspx?id=130.200553>

Museovirasto. 2022b. Kynäränharju. Kulttuuriympäristön palveluikkuna Kyppi.fi. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa: <https://www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000042498>

Museovirasto. 2022c. Hyypiö, suonkuivatusosaston kämppä. Kulttuuriympäristön palveluikkuna Kyppi.fi. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa: <https://www.kyppi.fi/to.aspx?id=130.200016>

Museovirasto. 2021. Elävän perinnön kansallinen luettelo. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa https://wiki.aineetonkulttuuriperinto.fi/wiki/El%C3%A4v%C3%A4n_perinn%C3%B6n_kansallinen_luettelo/valitut

Museovirasto. 2009. Lammin keskiaikaiset kartanot ja kirkko. Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1919

Myllykylä, T. 1991. Suomen kanavien historia. Mobilia. Merenkulkuhallitus: Helsinki.

Nieminen, M. Jos metsät voisivat kertoa... Evon savottahistoriaa. Alueen perimätietoa koonnut Markku Nieminen. Itä-Häme Metsänhoitoyhdistys. Julkaisematon lähde.

Olkkonen, R. & Glad-Staf, S. 2013. Vaapunvuolijasta maailmanmaineeseen: Lauri Rapalan tarina. Sysmä: Sysmän Kirjakylä.

Pesonen, P. 2009. Päijänteen kansallispuiston kulttuuriperintöinventointi. Metsähallitus.

Poutanen, P. 2002. Hämeen Härkätiellä. Helsinki: Otava 2002.

Poutiainen, H. 1999. HOLLOLA KAPATUOSIA Rautakautisen linnamäen ja kivikautisen asuinpaikan arkeologinen kaivaus. Päijät-Hämeen maakuntamuseo. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=102121&ttyyppi=pdf&kansio_id=98

Ramsay, A. 1895. Suomi: matkaopas: käytännöllinen käsikirja. Suomen matkailijayhdistys. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa <https://digi.kansalliskirjasto.fi/teos/binding/1979849?page=115>

Salpausselkä Geopark. 2022. Salpausselkä Geopark: Kohdeopas. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa <https://visitlahti.fi/wp-content/uploads/2022/06/Salpausselka-Geopark-KOHDEOPAS-2022-WEB.pdf>

Sikanen, A-M. 1992. Metsänvartijoiden, -hoitajien ja metsätyönjohtajien virkatilat -Esimerkkeinä Kujjärven, Hannukkalanniemen ja Kariniemen tilat. Museo-
virasto. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=106143&ttyyppi=pdf&kansio_id=0

SYKE. 2022. Kansainvälinen maisemapäivä. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa https://www.ymparisto.fi/fi-fi/luonto/maisemat/Kansainvalinen_maisemapaivasyke

Taivainen, J. 2008. Evon kulttuuriperintöinventointi. Metsähallitus. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=100263&ttyyppi=pdf&kansio_id=0

Veirto, T. 2018. Mannerheim tykästy aikanaan nimikko-omenansa makuun – vuosikymmeniä kadoksissa ollut lajike on nyt saatu pelastettua onnekkaan sattuman ansiosta. Yle Uutiset. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa <https://yle.fi/uutiset/3-10373976>

Visit Häme. 2022. Hämeen linna. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa <https://visithame.fi/luonto/reitit/harkatien-historiaa/>

Vauramo, A. 2004. Korteniemen metsänvartijatila. Metsähallitus: Vantaa. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja. Sarja A 5. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa <https://julkaisut.metsa.fi/fi/julkaisut/show/259>

von Ammond, E. 1885. Hämeen läänin kuvernöörin alamainen kertomus läänin tilasta ja hallinnosta vuonna 1883. DIGI - Yleisten kirjastojen digitoimaa aineistoa. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa <https://digi.kirjastot.fi/items/show/3239>

Ymparisto.fi. Ympäristöhallinnon verkkopalvelu. 2022. Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet. Ympäristöministeriö & Suomen ympäristökeskus SYKE. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa https://www.ymparisto.fi/fi-fi/luonto/maisemat/arvokkaat_maisemaalueet

Matkalle kulttuurimaisemiin -lunun linkkien lähteet

Sivu 37:

Asikkala. 2022. Matkailu ja tapahtumat. Saatavissa <https://asikkala.fi/matkailu-ja-tapahtumat/>

Hollola. 2022. Hirveen ihana Hollola. Saatavissa <https://www.hollola.fi/visit-hollola>

Metsähallitus. 2022d. Luontoretken alkupiste. Saatavissa <https://www.luontoon.fi/>

Forssan seudun matkailutoiminta. 2022. Käyntikohteet. Saatavissa <https://www.visitforssaregion.fi/matkailu/kayntikohteet/tammela/>

Visit Häme. 2022. Visit Häme. Saatavissa <https://visithame.fi/>

Lahti Region Oy. Visit Lahti. Saatavissa <https://visitlahti.fi/>

Tarinoita muualla -luvun linkkien lähteet

Sivu 38:

Finna.fi. 2022. Kulttuurin ja tieteen aarteet yhdellä haulilla. Saatavissa <https://finna.fi/>

Häme-Wiki. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa <https://www.hamewiki.fi/wiki/Etusivu>

Kansalliskirjasto. 2022. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot. Saatavissa <https://digi.kansalliskirjasto.fi/etusivu>

Kirjastot.fi 2022. Yleisten kirjastojen digitoimaa aineistoa. Saatavissa <https://digi.kirjastot.fi/>

Museovirasto. 2021. Elävä perintö. Saatavissa <https://wiki.aineetonkulttuuriperinto.fi/>

Museovirasto. Kulttuuriympäristön palveluikkuna. Saatavissa <https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/portti/read/asp/default.aspx>

Päijät-Häme Wiki. Tervetuloa Päijät-Häme-wikiin! Saatavissa <https://www.paijat-hamewiki.fi/wiki/Etusivu>

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Finlit.fi. Saatavissa <https://www.finlit.fi/fi>

Kuvitusvalokuvalähteet

Sivu 8: Kurushin, G. Farm of Sjalö Island. Viitattu 16.2.2023. Saatavissa <https://stock.adobe.com/fi/images/farm-of-sjalo-island/194397588>

Sivu 17: Yakovlenko, T. 2020. Unsplash. Viitattu 16.2.2023. Saatavissa <https://unsplash.com/photos/OD6PUzeC3KU>

Sivu 35: K8. 2020. Red wooden house. Unsplash. Viitattu 16.2.2023. Saatavissa https://unsplash.com/photos/ThJ_nnUwpF0

Kuvalähteet

Kuva 1. Valokuvaaja tuntematon. 1900–1912. Maisema Tehinselältä Päijänteeltä. Keski-Suomen museo. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa <https://finna.fi/Record/ksm.158386785753800> (CC BY-ND 4.0.)

Kuva 2. Valokuvaaja tuntematon. 1930. Uittomiehet siirtävät kekseillä tukkinippuja Kalkkistenkosken lauttauskanavassa. Metsähallituksen Insinööriosaston kokoelma. Lusto - Suomen Metsämuseo. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa <https://finna.fi/Record/lusto.knp-100028> (CC BY 4.0.)

Kuva 3. Stoore, G. A. 1890–1915. Järvimaisema Päijänteen Tehinselältä. Keski-Suomen museo. Viitattu 15.2.2023. Saatavissa <https://finna.fi/Record/ksm.158386783915200/> (CC BY 4.0.)

Kuva 4. Poutvaara, M. 1946. Näkymä Kapatuosian linnavuorelta Kirkonlahden yli kohti Pyhäniemen kartanoa. Kansatieteen kuvakokoelma. Museovirasto. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa <https://finna.fi/Record/museovirasto.5F06B1FCD18A67E9D-2FAB188DD11136B?imgid=1> (CC BY 4.0.)

Kuva 5. Valokuvaaja tuntematon. 1931. Kivismäen (ent. Terra Nova) tilan rakennus Tirmulan kylässä. Kansatieteen kuvakokoelma. Museovirasto. CC BY 4.0. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa <https://finna.fi/Record/museovirasto.db4f4f0c-28d4-4cac-946f-9919188c5c99>

Kuva 6. Valokuvaaja tuntematon. 1920-l. Rautjärviä yhdistävä kanava Evolla, pihtakuusta kahden puolen. Suomen Metsäyhdistyksen kokoelma / Metsätaloudellinen Valistustoimisto. Lusto – Suomen Metsämuseo. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa <https://finna.fi/Record/lusto.knp-85878> (CC BY 4.0.)

Kuva 7. Syrjänen, L. 1928. Hakalan taloryhmä Portaan Mäkikylässä. Kansatieteen kuvakokoelma. Museovirasto. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa <https://finna.fi/Record/museovirasto.EE1ED64C6BC903E148974299CA4F18DC> (CC BY 4.0.)

Kuva 8. Aaltonen, E. 1928–1930. Kuiruja Tammelan Pehkijärven rannassa. Kansatieteen kuvakokoelma. Museovirasto. Viitattu 21.11.2022. <https://finna.fi/Record/museovirasto.04F816F1593D289BC708C8F73CCB89D7> (CC BY 4.0.)

Kuva 9. Lahti, H. 1950–1959. Korteniemen vanha sauna kotikuusineen ja pihlajineen. Metsähallituksen kokoelma. Lusto - Suomen Metsämuseo. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa <https://finna.fi/Record/lusto.knp-96304> (CC BY 4.0.)

Kuva 10. Karvonen, I. 1924. Hevosponttuu Tammelan Liesjärvellä. Ilmari Karvosen kokoelma. Lusto - Suomen Metsämuseo. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa <https://finna.fi/Record/lusto.knp-81218?imgid=1> (CC BY 4.0.)

Kuva 11. Pietinen. 1936. matkailijoita Vuolenkoskella litissä. Historian kuvakokoelma. Valokuvaamo Pietisen kokoelma. Museovirasto. Viitattu 21.11.2022. Saatavissa <https://finna.fi/Record/museovirasto.5A0DCD5565AFC6526CE0B1B988081066> (CC BY 4.0.)

